

АЗƏРБАЙҤАН

Азәрбајчан Јазычылар Иттифагынын органы

Бу нөмрэдә

Әһмәд Чәмил — Гардаш елин бајрамы	3
Бүсеји Бүсејизадә — Күрчү достларыма (ше'р)	8
Григол Абашидзе — Гоз ағачлары (ше'р)	9
Реваз Маркнани — Һарада олсам мән (ше'р)	10
Хута Верулава — Важа Пшавелаја (ше'р)	11
Серго Пхакадзе — Орпири күчәсиндә (ол- муш һекајәт)	12
Тејмураз Чангулашвили — Низами ба- ғында (ше'р)	15
Карло Каладзе — Јахшы дост (ше'р)	16
Рәфиг Зака — Тбилиси (ше'р)	17
Диларә Әлијева — Дост көзү, гардаш гәлби илә	18

Сов.ИКП-нин XXIV гурултајы гаршысында

Әһәд Мухтар — Көшфләр оцағы (очерк) 22

Габил — Нәсим (арды) 33

Сүләјман Рәһимов — Уғунду (сону) 51

Б. Адил — Сонетләр 109

Ағачавад Әлизадә, Имамверди Әбилев —
Шаһрин гәһрәманы (очерк) 113

Бәхтијар Ваһабзадә — Икинчи сәс (пјес)
 125 |

Азад Талышоғлу — Һамыја доғмасан,
Евһимизә донүрәм, Киноја бахырыг, Көзләја-
чәксән (ше'рләр)
 160 |

Әбил Јусиф — Гәләбә јоллары илә 162

Мәмһәд Ариф — Шаһ мүүллим 175

Абдулла Шаһинг анадан олмасынын 90 ил-
лији муһасибәти илә 182

Ә. Јусифоғлу — Бизим Лесја 190

Лесја Украинка — Һөгигәт, Умид, Илк ба-
һар (ше'рләр), Көпөнәм (һекајә) 192

Исмајыл Шыхлы — Инсана мәһәббәт
 194 |

Ибраһим Көбирли — Мәһним архам, Мәһ-
ғымын гаһығы, Бәзә одум... (ше'рләр)
 195 |

Ибраһим Закир — М. Вәһаб мәһәббәти (ше'р)
 196 |

Сосиалет әдәбияты

Фајад Хамис — АзәрбајҤанда (ше'р) 199

Никита Стенеску — Пјетмәләр дөһиздә
(ше'р) 200

Сократ Мусајев — Мәнсур ше'р устасы 201

Мир Аббас Аслаһов — «Нәсиһәтләр» һаг-
ғында һөгигәт 206

5373

2

ФЕВРАЛ

1971

АзәрбајҤан әдәбияты
М. Вәһаб мәһәббәти
Сосиалет әдәбияты

Бахтијар ВАҲАБЗАДЭ

Иккинчи

(Үч мәчлис, доггуз сәһнәли драма)

ИШТИРАК ЕДӨНЛӘР:

Решад. Нәбатат институтунун елми ишчиси, 40 яшында.
Ҳәјат. Оун арвады, 36—37 яшларында.
Шүкүрбәј. Нәбатат институтунун директору, 50—55 яшларында.
Мәләһет Оун арвады, һәким, кинеколог.
Арзу, һәкым, 30—32 яшында.
Фикрәт. Ҳәјатын гардашы, баш һәким, 38 яшында.
Зейнәб. Ҳәјатын ушаглыг рәфигәси.
Ирадә. Решадын гызы, 12 яшында.
Иккинчи Решад, иккинчи Арзу.

СӘН ХОШБӘХТСӘНМИ?

I мәчлис
I СӘННӨ

Радно (иккинчи сәс).

Гышы лә'нәтләјиб, јаза «кәл», демә.
Гышын дәншәтләри јаз ичиндәдир.
Енишдә јохуш вар, јохушда ениш,
Ән бәјүк атәш дә буз ичиндәдир.

Даш да гијмәтләнир әлдән кедәндә,
Шејтан да сәндәдир, мәләк дә сән дә.
Кәнарда ахтарма, дост да, дүшмән дә
Јахшы да, јаман да өз ичиндәдир.

(Пәрдә ачылар)

Пиллөкөн башы, сол төрөфдә Мөләһәтн гапысы, саг төрөфдә Арзуны. Гаршы дивара нашы ушаг али илө көүрлө бир адам шөкли чөкилмишдир. Пәр-дә ачыларкөн сол гапыдан Мөләһәт чыкыр. Оун дөшүндө өнлүк, өлидә су-пүркө вар. Мөләһәт шөялө диггөтлө бахыб күлүмсүнүр. Саг гапыдан Арзу чы-кыр.

Мөләһәт. Арзу, салам, һара белә? (Чаваб көзләмәдөн шөклө ишарә едир.) Буну ким чөкиб, ај гыз?

Арзу. Ушагларын ишидир.

Мөләһәт. Бајаг јох иди, инди чөкибләр. Ај дөчәлләр! (Пауза.) Һә... Һара белә?

Арзу. Бәс хәбәрин јохдур?

Мөләһәт. Нәдән?

Арзу. Интизар өзүнү зәһәрләјиб.

Мөләһәт. Һансы Интизар?

Арзу. Гоншумуз, Пашазадәнин гызы.

Мөләһәт. Бу нә данышыр? Ахы, нијә, нәдән өтрү?

Арзу. Бир нәфәри севирмиш.

Мөләһәт. Сонра?

Арзу. Анасы разы олмур. Оғланын али тәһсилә јохмуш. Мәсәлә бөјүрү, ана, оғлану чагырыб дејир ки, гызымдан әл чөк, сән оуну тајы дејилсән. Оғлан дејир, бу, бизим өз ишимиздир... Ана оғлану тәһгир едиб, гөвүр. Гыз буна дөзә билмир...

Мөләһәт. Дәһшәт! Мүсбәт!

Арзу (фикирли). Көрүнүр чох эзаб чөкиб... ахырда... ај бәдбәх!

Мөләһәт. Сән нечә, Арзу, хошбәхтсәнми?

Арзу. Мән? Сәнә баханда һә.

Мөләһәт. Сән хошбәхтлији нәдә көрүрсән?

Арзу (дәрин пауза). Мәһәббәтдә!

Мөләһәт (күлүр). Азым севмәјиб хошбәхт оланлар вар? Мән ки, севәндәри һеч вахт хошбәхт көрмәмишәм. Елә бири сән, һәмишә аһу-налә, фәрјад!

Арзу. Мәним севким ағлы-ғаралы бир дүнјадыр. Шадам, чүнки о мәнимдир, кәдәрлијәм—чүнки о јалныз мәним дејил. Мәһәббәтлө дәлу бир һәјат нә гәдәр көзәл, нә гәдәр мәһәбәтдир.

Мөләһәт. Анчаг бу мәһәббәт сәнә чох һаһа отуруп.

Арзу. Әлбәттә, эзаблыдыр, амма һәјатын көзәллији дә бунда-дыр.

Мөләһәт. Дүз демирсән, Арзу, эзабын нәји көзәл ола биләр?

Арзу. Бәс сакитлијин, раһатлығын нәји көзәлдир? Еһ, Мөләһәт, һәјатдакы бир шејин эзабыны чөкмәдин, нәсә бир шејин һәсрәти илә јаныб јакылмадын, о, нә һәјатдыр? Дүз демирәм? Бујур, елә сәнин һә-јатын, сиздә чатышмајан нәдир?

Мөләһәт. Тәкчә бир өвлад!

Арзу. Хошбәхтлик үчүн өвлад чох аздыр. Сиздә чатышмајан башга шејдир, бачым.

Мөләһәт. Нәдир?

Арзу. Чырпынты, һөјәчан, кәдәр, севинч, башгасынын дәрднә галмаг, сиз исә о гәдәр отагларынызга гапанмысынынз ки, гапы бир гон-шувузун мүсбәтиндән дә хәбәриниз јохдур. Гулаг динчлијини, раһат-лығы һәр шејдән үстүн тутмусуруз. Нә исә... Кәдирсән?

Мөләһәт (гапыны аралајыб). Шүкүр, Шүкүр, јатдығын бәс-дыр, дур!..

Шүкүрбәј. (ичәрдән). Нә олуб, (Кәлир гапыја.) Јангындыр?.. Јохса сел кәлир?

Мөләһәт. Пашазадәнин гызы өзүнү зәһәрләјиб, кејин, кечәк он-лара.

Шүкүрбәј. Һансы Пашазадә? Гоншумуз?

Мөләһәт. Һә.

Шүкүрбәј. Јох әшиш... нијә зәһәрләјиб? Вај сәни!.. Мән, ахы, зөкәмәм (Асгырыр, евә кечир.)

Арзу (истеһзалы). Ишин јохдур, киши зөкәмдир.

Мөләһәт (дивардакы шөклө бахыр). Еһ, Арзу, нечә ушаг олмаг истәрдим... Тәмиз, пак, шән, дәрдсиз, гәмсиз... Сафлығыјла бир дүнја, шәнлији илә бир аләм!

Арзу. Еләдир, Мөләһәт, ушаглыгда һамы саф олур, там олур. Анчаг бөјүдүкчә һачаланыгыр, икиләширик. Һисс бир сөз дејир, ағыл башга сөз, тамаһ бир сөз лејир, вичдан ајры сөз. Мән олсајдым, буну (дивардакы шөкли кәстәрир.) ики рәнкли чөкәрдим (Јердән көмүр көтүрүр, шөкли ики јерә бөлүр, бир төрәфини гаралајыр.)

Мөләһәт. Баша дүшүрәм, Арзу.

Арзу. Бу аздыр, һисс елә!

Мөләһәт (тәрәддүд кечирир). Нә дејим, валаһ, мән дә чашмы-шам. Әјрини дүздән сечә билмирәм.

Арзу. Мәни гынама, һәләлик...

Кәдир. Мөләһәт оуну архасынча бахыб дүшүнүр, бирдән дәли кими ев га-пысыны ачыб өзүнү отага тутур.

Мөләһәт. Шүкүр, Шүкүр! Бәс дурмадын?

Шүкүрбәј көрүнүр.

Шүкүрбәј. Нә аар, нә слуб, гапыны нијә ачыг гојмусан? Күләјә бах а... (Асгырыр.)

Мөләһәт. Валаһ, Күр ашығындандыр, Араз топуғундан... Дүнја дағыла, вечинә дејил.

Шүкүрбәј (асгырыр). Арвадларын зәлзәләси олмаса дүнја да-ғылмаз... Јенә нә олуб чин атына минисән?

Мөләһәт. Дејирәм, гоншунун гызы олур, дур кечәк онлара, де-јирсән, зөкәмәм. Бәс белә дә сојуганлыгы олар?

Шүкүрбәј. Әшиш, гыз ахы, нијә елә иш тутуб? Ағыллы адам да бу павада өзүнү өлдүрәр? Сән аллаһ, гој јашајаг өзүмүз үчүн.

Шүкүрбәј отага кечмәк истәјир.

Мөләһәт. Һара? Јенә јатмага?..

Шүкүрбәј. Ај гыз, көрмүрсән насазам?

Мөләһәт. Сәнин һеч саз вахтын олуб?

Шүкүрбәј. Инди белә олду?

Мөләһәт. Бәс Решадкилә кетмәјәчөјик? Гызынын ад күндүр ахы...

Шүкүрбәј (өз-өзүнә). Сән өл, бу рождениләр дә өлдүрдү бизи. Гојмурлар ки, евиниздә јашајаг өзүмүз үчүн. Бир дә... ахыр вахтлар Решаддан һеч хошум кәлир.

Мөләһәт. Јенә нә олуб?

Шүкүрбәј. Мәним јакшылыгларымын әвәзиндә бүтүн институ-ту галдырыб үстүмә. Еһ, дүнја! Гајда беләдир.

Шүкүрбәј чөкилир, Мөләһәт дивардакы шөклө бахыб дүшүнүр.

Мөләһәт. Нечә ушаг олмаг истәрдим!.. Инди нејләјим? Заһирән һәр шеј өз јериндәдир. Әрим профессор, өзүм һәким, јајлары көзәл ку-рортларда, гышлары кеңиш отагларымызда. Кисловодскидән тутмуш

Карлова Варија гедар кэмшик. Евимиздә һәр шејимиз вар... Инди нә истәјирәм?... Бәс 20 ил әввәл белә бир чаһи-чәлал һәсрәти илә јаша мырдыммы? Бәс инди хошбәхтәммиз? Јох!.. Арзу дүз дејир.

Әлһәзәр, бу сојуг бәзәк-дүзәкдән,
Көнүл тапшырмасын өзүнү дәрдә,
Халыны, халчаны нејләјирәм мән,
Күдүшләр күл ачсын дөшәмәләрдә.
Чөлү баһар кәзир, отағы шахта,
Үрәји ғыш кәсир, додағы шахта.
Отагда данышан дилләр дә сахта!..
Күлдандан бојланан күлләр дә сахта
Ғышдыр, баһарда да бизим отагда.

Шөкял

II СӘННӨ

Арзунын отағы. Решад төк, мусигијә гулаг асыр, отағын баш учунда Решадын бөјүк портрети асылыб.

Решад. Инсан үрәји сирли бир дунјадыр. Ону кәшф еләмәк әр зуаг улдузлары кәшф еләмәкдән чәтиндир. (Саатына бахыр.) Көрәсан, (Арзу көрүнүр, Решад дәрһал дәјишир.) Арзу!

Арзу. Решад! Чохдан көзләјирсэн?

Решад. Бәли, сәһәрдән.

Арзу. Сәһәрдән нијә? Мән ки, онча дәгигә кечикмишәм.

Решад. Бәли, мән сәһәрдән көзләјирәм, сәһәрдән бу дәгигә илә јашајырам.

Арзу. А... о башга мәсәлә.

Решад. Арзу, мәнә елә кәлир ки, сәнин бу балача отағын дүвәнын мәркәзидир, дајаг нөгтәсидир.

Арзу. Аршимед дајаг нөгтәсини тапа билмәјиб а...

Решад. Бунун үчүн дә севмәк лазым иди... Белә гәрибә олмушам, еј Арзу, өзүм-өзүмү таныја билмирәм...

Арзу. Көзлә һа... бу, чох каталы ишдир.

Решад. Һәр шеј көзүмә ајры чүр көрүнүр. Елә бил, дунја да адамлар да, иглим дә көзәлләшиб. Мәнә елә кәлир ки, өмрүмүн баһарыны инди јашајырам.

Өмрүн һајыз фәсли севдим, севилдим,

Елә билирәм ки, илк баһарам мән.

Ешгиндир учалдан мәни көјләрә,

Бу ешгин күчүнә миннәтдарам мән.

Арзу. Јаваш, горхурам шаһр оласан.

Решад. Билирән, бу сон күнләрдә бир илин ишини көрүшәм. Голларыма јени гүввәт, үрәјимә илһам кәлиб. Өзүмдә елә бир гүввәт һисс едирәм ки...

Арзу. Јаваш, Фәрһад олуб даг чапарсан, һа!..

Решад. Доғрудан еләдир. Мән билирәм ки, сән мәнним ишләримлә марағланырсан. Она көрә дә һәр дәфә көрүшүнә тәзә бир кәшф илә кәлмәк истәјирәм.

Арзу. А... јакшы јәдыма дүшдү. Мәғаләни охудум... «Битки алды миндә гәјдә вә азадлыг». Чох марағлыдыр, амма мәнним гејдләрим вар.

Решад. Инди гејдләрин јери дејил, бүтүн күнү көзүм елә саат да олуб. Дејирәм, көзләмәк нә көзәл шејдир. Онда адам на үчүн јашадығыны билир. Философлардан һансыса көзәл дејиб:

Арзу. Сәадәт, арзуја чатана гедәрки јолдадыр.

Решад. Бәли.

Арзу. Демәк, арзу өзү бир шеј дејил?

Решад. Јох, јох! Бүтүн көзәллик арзудадыр...

Арзу. Јәни мәндә?

Решад. Бәли, сәндә! Сәнин адын да Арзудур, өзүн дә! Мәнә елә кәлир ки, мән сәни чоҳдан, һәлә дунјаја кәлмәмишдән әввәл таныјајырам.

Арзу. Решад, бу чоҳ олду, бир гедәр азалт!

Решад. Мәкәр сәнә елә кәлмир?

Арзу. Еләдир, ахы, биз ејни адамларыг.

Решад. Ора бах, дәннз дә бизим кими тәләтүмлүдүр.

Арзу. Бәлкә севир?...

Решад. Әлбәттә... Јәпәләр елә бил данышыр.

Арзу. Нәдән данышыр?

Решад. Елә бил дәннз ләпә додағларыја севкилисинә мәнәб-бәтдән нәгмә охујур.

Арзу. Бу, сәнә көрә беләдир... Бәлкә башгасы... (Сүкут.) Мән билмәк истәјирәм, дәннз саһили нијә севди?

Решад. Чүнки дәннз өз дәрдини, өз гәлбини, јалныз саһилә даныша билир... Чүнки дәннзин тәләтүмү саһилдә гуртарыр... Чүнки дәннз өз раһатлығыны вә сәадәтини јалныз саһилдә тапа билир... чүнки...

Арзу. Јакшы, даһа бәсдир!

Решад. Бир дә... Саһил һеч заман дәннзә «Мәни нечин севдин?» суалыны вермәз. Көр, шаһр нечә дејиб:

Нечин севдијими билмәдән мән дә

Севирәм, севирәм, инсан севәндә

Јалныз өз көндүнүн сәсини динләр.

Нечин севдијини билмәз севәндә.

Арзу. Бу, доғрудан беләдир. Ачағ... Һәр һалда бир сәбәб дә олур. Тарын симләри гоша-гошадыр. Бу симләр ејни сәс үстүндә көк-ләймәсә маһны јаранмыр.

Решад. Доғрудан биз нечә олду тапышдыг?

Арзу. Мән тез-тез Шүкүрбәјни зөкәмини мүәлицә үчүн онлара кечәрдим. Шүкүрбәј һәмишә сәндән Мәләһәтә шикајәтләнерди. Ону сәһбәтләриндән сән мәнним тәсәввүрүмдә јаранмышдын... чоҳ гәрибәдир, Решад, илк дәфә сәни көрәндә дәрһал таныдым.

Решад. Мән исә илк дәфә сәни көрәндә... өмрүмдә дүјмадығым һиссләр мәни тәләтүмә кәтирди... ордакы мүбәһисәмиз јалындалдырмы? Елә бил һајатын өзү бу шәрәити јаратды!

Арзу. Сәнин чылғынлығынын габағында Шүкүрбәјни сакитлији мәни нечә әсәбиләшдирди...

Решад. Мәнним чылғынлығым да бәзиләрини әсәбиләшдирди. Амма мән дә нә едим ки, хасијјәти дәјишә билмирәм.

Арзу. Елә бунун үчүн дә сәнә мәнним хәјалим, ешгим,

Һәјәчәным, дедим.

Мәни ғынајанлара, өз һиссини, дүјгүмү,
мән нечә даным, дедим?

Чағламағ истәјирәм дағда шәләлә кими,

Сәпилмәк истәјирәм чөлләрә ләлә кими.

Решад. Бир рәнки јох, көјләрин миң рәнкини севирәм.

Арзу. Бир күлү јох, күлләрин чәләнкини севирәм,

Решад. Мән чыхмаға тәпә јох, уча дағ истәјирәм.

Арзу. Һәҗәт, һәҗәт кими җашамаг истаҗирәм!
Решад. Җаша! Мин дүҗү өтсүн үрәҗиндән бир анда.
Сән гымышма күндә, иләмә аглаҗанда.
Агласан, һөнкүр агла, күлсән, гәһгәһә чәк, күл.
Күлсән дә, агласан да тамам доҗсуң гоҗ көңүл.

Арзу. Сәни нечә севмәмак олар, Решад!
Решад. Ахы, сәнсиз мән һәҗәм ки, ешгим, арзумсан мәним,
Әкәр мән бир сәмаҗамса, дан үлдузумсан мәним.
Мән заманың өзүҗәмсә онун аҗы, или сән...

Арзу. Әкәр мән бир дәнизәмсә... сән онун саһилсән.
Бәс ниҗә, бәс ниҗә бизи гынаҗырлар?

Решад. Гынаҗан гоҗ гынасың, дүңҗада кими гынамырлар ки...

Арзу (саатына бахыб). Решад, вахтдыр, сән кетмәлисән.

Решад. Һара?

Арзу. Бәс җалыңдан чыхыб? Ирадә сәни көзләҗир.

Решад. Җахшы, кедәрәм.

Арзу. Јох! Гал!

Арзу долабдан бир ушаг палтары чыхарыр.

Арзу. Решад! Ирадәни тәбрик елә!

Решад. Арзу, әзизим!.. Сән неҗләҗирсән?

Арзу. Де җахшы, кет, кечикирсән... Һәләтик.

Решад көрүшүб чыхыр, сәһнә җырландыр. Пилләкән башы, Решад
фикардидыр.

Решад. Нә бөҗүк үрәҗи вар!..

II Решад көрүнүр.

II Решад. О, сәни дә, сәнин баланы да дүшүнүр. Сән нечә, ону,
онун кәләчәҗини дүшүнүрсәни?

Решад. Сән кимсән?

II Решад. Өзүң танымырсан? Мән сәнин аҗдынам, вичданынам,
икинчи сәһнәм. Сән мәнән горхма, биз бир адамыг, сән тәкчә һисслә
ринлә галсан, бәдбәхт оларсан. Мән сәнин җанында оlanda сәнә завал
јохдур.

Решад. Демәк, мән икнҗәм?

II Решад. Бәли! Инанмырсан? Инди сән севкилинни җаныңдан һара
кедәчәксән?

Решад. Евә.

II Решад. Ушағының ад күнүң кечирмәҗә. Севкилинлә данышан
додагларын арвадыңла данышачаг. Севкилинлә көрүшән әлләрин арва
дының, гызының саҗлыгына бадә галдырачаг. Бәс бу, икилик деҗил?
Решад. Бәсди!

II Решад. Јох! Һәлә инди башлаҗырыг. Сән икнчә дәҗигә әввәл
севкилинлә деҗиб, күлүрдүн. Өзүң тамам унутмушдун. Елә билдирди
ки, дүңҗада бир сәнсән, бир дә о. Нә арвадын вар, нә дә ушағың. Чәлә
чыхды, севкилинни һәднҗәсиндән утандың. Бу хәчәләт мәни чаҗыр
ды... Мән калдим. Мән сәни, сәнә узагдан бахан көзләринәм. Инди бу
һалыңдан горхма, деҗиб күлән, дүңҗаны, чәмиҗәти, аиләни унутдуҗу
баҗаҗы һалыңдан горх! Сән инди һәм һакимсән, һәм мүттәһим, һәм
хеҗирсән, һәм шәр.

Решад. Демәк, мән өз-өзүмүн дүшмәниҗәм? Бунун нәҗи җахшы
олду ки...

II Решад. Дүшмән җахшы шеҗдир. Адамы һәмишә сәрвахт сахла
ыр. Анчаг ваҗ о күндән ки, дүшмәнин өз ичиндә ола. Дахили дүшмәнә
гаршы мүбаризә апармаг чох чәтин ишдир. Амма вачибдир.

Решад. Әл чәк, әл чәк мәнән.

II Решад. Адамлар мәнән гачанда чинаҗәт төрәдир. Теҗмурләнк
һисан кәлләләриндән сараҗлар тикмәк әмрини вердиҗи заман икиләш
сәҗди о чинаҗәтләр төрәнмәзди. Илк атом бомбасыны салмаг әмрини
верән о чани дә һәмни дәҗигә икиләшсәҗди җәгин ки, Хиросима фачиәси...
дә олмазды.

Решад. Инсан кәлләләриндән сараҗлар, Хиросима фачиәси...
(Ғәһгәһә чәкиб күлүр.) Мән һансы чинаҗәтин саһибҗәм?

II Решад. Әлбәттә, сән чинаҗәткар деҗилсән. Амма күнаһкарсән.
Инсан, һар ишдә аддым атмамышдан әввәл папағыны гаршысына го
җуб дүшүнмәли, вичданы илә мәсләһәтләшмәлидир.

Решад. Мәкәр севиб севилмәк күнаһдыр? Хеҗр! Мән севирәм,
севилрәм. Демәк хошбәхтәм.

III СӘННӘ

Решадкилин мәтбәхи. Мәләһәтлә Һәҗәт духовка гаршысында сәһбәт едир
ләр, о бири отардан гонагларын сәси, бадаларын чинкилтис ешидилер.

Мәләһәт. Неҗләҗирәм о гызыл тешти ки, ичиндә ган гусачаҗам,
ким үчүн, нә үчүн җашадыҗымы да билмирәм. Инди сән хошбәхтлик
нәҗә деҗирсән?

Һәҗәт. Дүңҗада һамы үчүн нәсә чатмыр...

Мәләһәт (дәрин дүшүнчәдән сонра). Һара бахырсан икилик.
Бири мән, һәҗәтым да, сәпәтим дә бу икиликдән, зидднҗәтдән җаха гур
тара билмир. Мән кинекологам, күндә онларла ушағы дүңҗа кәтири
рәм, амма өзүм ушага һәсрәтәм. Мән ушаглары чох севирәм, амма күн
дә нечә күнаһсыз көрпәни мәнв едирәм... гәрнбә дүңҗадыр...

Һәҗәт. Сәнин дүңҗа илә нә ишин, де көрәк инди мән неҗләҗим?
Кетдикчә көрүрәм ки, Решад аиләдән соҗуҗур... о, нә исә ганадды хә
җалларла җашаҗыр, онун өз аләм, өз дүңҗасы вар.

Мәләһәт. Ниҗә сән бу барәдә Решадын өзү илә данышмырсан?

Һәҗәт. Јох, мән онуңла үз ачмаг истәмирәм... (Пауза.) Мәләһәт,
сән о гызы танымырсан?

Мәләһәт. (Өзүңү итирир). Һә?..

Һәҗәт. Ону деҗирәм дә... Решадын...

Мәләһәт. Еһ... Аҗ Һәҗәт, ону танымагла сән нә газаначагсан?
(Ғалы эәнки.) Сән ишиндә ол, мән кедәрәм. (Мәләһәт кедир, Зеҗнәблә
җаҗдыр.) Буҗур, бурдадыр.

Зеҗнәб. Танымадың?

Һәҗәт. Јох!

Зеҗнәб. Җахшы бах.

Һәҗәт. Даҗан, даҗан!.. Зеҗнәб!

Зеҗнәб. Бәли... чох дәҗишмишәм?

Һәҗәт. Чох. Анчаг көзләриндән таныдым. Јаман көкәлмисән.
(Мәләһәт о бири отага чәрәк апарыр.) Тамам бурахдылар, јохса?

Зеҗнәб. Тамам. Зил җатдым. Сәнин дә деҗәсән гонагларын вар,
амма чәрәм јохдур.

Һәҗәт. Еҗби јохдур. (Пауза.) Нә үстә тутулушдунуз?

Зеҗнәб. Долашдыг, тичәрәт бәләдир дә. Кәлиб көрүрәм анам
үлүб, евиниз әлдән чыхыб.

Һәҗәт. Бәс гардашың Әбдүл?

Зеҗнәб. Ону да Ирака көндәрибләр.

Һәҗәт. Инди һарада җашпҗырсан?

Зејнәб. Әбдүлүн евиндә. Нә газанмышдымса һамысыны вермишдин анама. Анам әләндә онлар кимә вериб, билмирәм. Таныш-билишин һансындан сорушурамса дејир, хәбәрим јохдур. Амма дејирләр ки, анамы муаличә еләјән һәким арвада чох јажшылыглар еләјиб. Өләндә дә јанында олуб. Дејирләр, о, һамысыны билир. Инди ону ахтарырам. Еһ... һәјат, сраға күн еви јығышдырырам, сәнин мәктубун кечди әлимә, о гәдәр ағламышам ки...

Һәјат. Нә мәктуб?

Зејнәб. Госпитала, Әбдүлә јаздыгын.

Һәјат. О һәлә дурур? (Күлүр).

Зејнәб. Бәли, Сахлајыр. Бурдадыр. (Сумкасыны көстәрир). Бахмаг истәјирсән?

Һәјат. Јох, Ахы, бу...

Зејнәб. Сән онун јанында күнаһкарсан, һәјат!

Һәјат. Нијә? Мәкәр мән Әбдүлә сөз вермишдим?

Зејнәб. Бәс әрини габагында күнаһкар дејилсән?

Һәјат. Нијә күнаһкар олум?

Зејнәб. Бәс мәктуб? Әрини әлине кечсә нејләрсән?

Һәјат. Сән өзүн аллаһ шәһидисән, о мәктубу да сәнин хәһишине көрә јазмадым?

Зејнәб. Дејирләр, әрин јаман ешгә дүшүб?

Һәјат. Бунун һеч кәсә дәхли јохдур.

Зејнәб. Ахы, биз достуг. Олмаја даһа мәнни дост һесап еләмирсән? Әлбәттә елә олар, мән дустагдан кәлмиш ләкәли адам, сән алиһ арвады...

Һәјат (бир гәдәр паузадән сонра). Сәнә нә олуб ки... Јенә ишләрсән, һәр шеј дүзәләр. Амма даһа тичарәтә кетмә.

Зејнәб (гәһгәһә чәкиб истәһзаа илә күлүр). Јох, биз гәдимдән елә тачир олмушуб, башга бир иш әлимиздән кәлмәз. Елә бир сәнәтимиз јох, савадымыз јох...

Һәјат. Јенә јейнти? Бәс горхмурсан? Ахы, ај Зејнәб, һалал зәһмәтдән нијә гачырсан?

Зејнәб. Агзын исти јердәдир. Сәнә нә вар ки, дуру јериндән ајда 500 манатыныз вар. Әлбәттә, сиз һалал зәһмәтдән ағыз долусу данышарсыныз да.

Мәләһәт кәлир, сәһбәтә гулаг асыр.

Һәјат. Дејәсән сәнинки дава-давадыр?.. (Сүкүт). Бир дә... Өзү јыхылан агламаз.

Зејнәб. Мән нејләмишәм ки?

Һәјат. Әввәлә, тәһсил јарымчыг гојдун.

Зејнәб. Әрә кетдим дә, сағ кетмәјәјдим, о да кәтирмәди.

Һәјат. Инди мәнән нә истәјирсән?

Зејнәб. Иш...

Һәјат. Мәнән нијә? Кет, ишлә.

Зејнәб. Бизим кимиләри адам јеринә гојан вар?

Мәләһәт бутулшалары көтүрүб чыхыр.

Һәјат. Нијә елә дејирсән, ај Зејнәб, сиз дә һамы кими вәтәндашысыныз ја јох?

Зејнәб. Бура бах. Евдә отурмурсан, дунјадан хәбәрин јохдур. О гәзет сөзләрини мәнә демә...

Һәјат. Јахшы, јажшы, һирсләнмә, мән дә истәјирәм сәнә көмәк еләјим, амма...

Зејнәб. Истәсән елијәрсән, әринни нә чох дост-ашнасы.

Һәјат. Зејнәб, сәни анд верирәм, мәнән әл чәк, хәстәјәм, сабаһ, бири күн хәстәханаја кедирәм. О мәктубу...

Зејнәб. Гој овчума, гојум овчуна.

Һәјат. Зејнәб!

Зејнәб. Мән кетдим, сизә мане олмаг истәмирам, фикирләш!

Зејнәб кедир, һәјат дүшүнүр, Мәләһәт кәлир.

Мәләһәт. Ај һәјат, бу кимдир?..

Һәјат. Кечмишдә гошшумуз олуб. Өлмүш билмирәм мәнни бу вахтымда һардан кәлиб чыхды?

Мәләһәт. Нә истәјир, ахы?

Һәјат. Бу Зејнәбин Әбдүл адында бир гардашы варды, мәнни истәјирди, анчаг утанырды, дејә билмирди.

Мәләһәт. Сән нечә? Мејлин варды, ја јох?

Һәјат. Дава башланды, бу кетди чәбһәјә. Кедәнән бир-ки ај сонра ондан мәктуб алдым.

Мәләһәт. Шанлы мәктуб, һә?

Һәјат. Һә... Мән чаваб јазмадым. Бир күн Зејнәб ағлаја-ағлаја кәлиб деди ки, Әбдүл өлүмчүл јараланыб, госпиталда јатыр. Мәнән хәһиш етди ки, она бир үмидверичи мәктуб јазым. Дедим, јаза билмәрәм, јалварды, јахарды, деди, севмирсән өз ишиндир, севмә, анчаг инсанлыг хәтиринә бир мәктуб јазмаға нә вар ки... разы олдум. Өзү дә о диктә еләди, мән јаздым. Сонра да Әбдүл сағалыб тәзәдән кедир чәбһәјә.

Мәләһәт. Бәс сән бу әһвалаты о заман Решада данышмадың?

Һәјат. Јох, һеч ағлыма да кәлмәјиб. Бир дә ахы, бурда нә варды ки...

Мәләһәт. Бәс инди нијә горхурсан?

Һәјат. Билирсән нијә? Биз Решада евләнәнән бир аз сонра зәнк чалыб она дејирләр ки, арвадынн Әбдүл адлы бириси илә севки маңарасы олуб. Јәгин ки, бу Зејнәбин иши иди. Решадын да гысганчлыгыны билирсән. О, мәнән тәкidlә сорушду, мән гәти рәд еләдим.

Мәләһәт. Мәктуб әһвалатыны да демәдидиң?

Һәјат. Јох, дедим, милчәк бир шеј дејил, үрәк буландырыр. Инди дејирәм, белә бир вахта, кишинин ешти башына вуран вахта бу мәктуб да...

Мәләһәт. Бәли, онда буландырмазды, амма инди буландыра. Дејир ән бөјүк бичлик дүзәлүкдүр. Әр-арвад бир-бириндән балача бир шеј кизләтсә...

Һәјат. Јахшы, сән аллаһ, бәсдир, мәнә јол көстәрмәкдәнсә, башламышан...

Решад кәлир.

Решад. Һәјат, мејвәләр һаны? Бунлар зарафат-зарафат, јаман вурурлар. Мәләһәт, көр ишин һарасыдыр Шүкүрбәј дә ичир, бир ора бах.

Мәләһәт. О, лимонад ичәр.

Һәјат. Бујур. (Вазлары Решада верир).

Решад. Бу лап рәсмн олду ки...

Мәләһәт. Вер, мән апарым.

Мәләһәт заалары көтүрүб о бири отаға кечир.

Решад. Һәјат, сәнә нә олуб?

Һәјат. Һеч нә.

Решад. Көзүмө биртөһөр дэјирсэн.
Һәјат. Бәс билмирсэн ки, хәстәјәм? (Һәјат үрәјини тутур.) Решад, мән хәстәханаја кетмәлијәм. Өзүн билирсэн ки...
Решад. Билирәм. Мән бир-икн күнә рајона кедирәм.
Һәјат. Хејир ола?
Решад. Тәчрүбә объектләриндә олачағам.
Һәјат. Ахы, хәстәлик көзләмир.
Решад. 5—6 күнә гајыдырам.
Һәјат. Јахшы, мән өзүм кедәрәм, Фикрәтин клиникасына.
Решад. Јох, ора јох! Өз хәстәханамызга нә кәлиб. Ах, сәнин гардашы, мајеји-фәсад одур.

Ирадә гача-гача кәлир, далыҗа да Фикрәт.

Ирадә. Ана, ана! (Палтарыны көстәрир.) Нечәдир, көр, атам мәнә нә көзәл палтар алыб?
Һәјат. (ушағы гучаглајыб өпүр.) Көзәлдир, ғызым, лап әјинәдир!
Ирадә. Сағ ол, ата! (Атасыны өпүр.)
Решад (өз-өзүнә). Сағ ол, чох сағ ол!

Фикрәт кәлир.

Фикрәт. Мүбарәк!.. (Ирадәнин сачларыны сығаллајыр.) Ејнән нәнәнә охшајырсан. (Һәјата үз тутур.) Һәјат, көр, анамыза нечә охшајыр.

Һәјат. Ај Фикрәт! Елә бунун үчүн дә мән она амам дејирәм.
Мәләһәт (кәлир). Мүбарәк! Бәһ-бәһ! Нә көзәлдир, нечә дә јарашыр.

Фикрәт. Инди галыр бир мәсәлә.
Ирадә. Билирәм, билирәм.
Мәләһәт. Нә мәсәлә? Дејин биз дә биләк.
Ирадә. Демә, демә.
Фикрәт. Јох, дејәчәјәм, бурда шәрт кәсәк ки, сонра сән ишә үрәкә башлајасан.

Ирадә. Мән ки, дедијими елијәнәм.
Фикрәт. Ону билирәм. Амма бурда ким вар ки, өзүмүзүк. Демәк, мәсәлә беләдир, Ирадә хәстә олдуғуна көрә кечән ил бешинчи синифдән мусиги мәктәбини атмалы олду. Бу илдән тазәдән кетмәк истәјир, анчаг бешинчи синифә көтүрмүрләр. Кәрәк имтаһан верә.

Ирадә. Сөз вермишәм, елијәчәјәм.
Решад. Анчаг елијә билмәсәп, адыны дәјишәчәјик, һа...
Мәләһәт (үзүнү отаға тутуб). Шүкүр, Шүкүр, бир бура кәл, бир баламыза бах!

Шүкүрбәј. Јенә нә олуб, ај ханым арвад?
Мәләһәт. Ди кәл көрәк.

Шүкүрбәј кәлир, асгырыр.

Шүкүрбәј. Мүбарәк, ғызым! Зөкәм мәнн өлдүрдү (Мәләһәтә), көрүм о дәрмандан!..

Фикрәт. Дәрманы нејләјирсэн, әкар мән һәкимәмсә зөкәмни дәрманы арагдыр.

Шүкүрбәј. Сән аллаһ гој дәрманымызга атыб...

Фикрәт. Јашајаг өзүмүзүчүн, һә?

Мәләһәт. О, елә һәмишә зөкәмдир.

Решад. (Шүкүрбәјә мүрачиәтлә). Билирсэн нијә? Палыдда, га-раҗада зөкәм олармы, јолдаш биолог?

Фикрәт. Јох!

Решад. Зөкәм парник хәстәлијидир.

Шүкүрбәј. Дејирсэн инди биз парник тәрәвәзијик?

Фикрәт. Һәмишә евдә, кабинетдә. Һава үзү көрмүрсән. Ишә дә машина кәлиб кәлирсән. Өмрүн гутуларда кечир, ев гуту, кабинет гуту, мадын гуту.

Решад. Нәһәјәт, табут гуту, мәзар гуту, гуту, гуту ичиндә.

Мәләһәт. Ај Решад гардаш, праг олсун, нә данышырсын?

Шүкүрбәј. Арвад, инди көрдүн, бу мәнә нә арзулајыр? Еһ, Фикрәт, заман дәјишиб, достла дүшмәнн ајырмаг олмур. Илләрлә дост билдијин адам, бир дә көрүрсән сәни гојуб өзкәсинә һавадар чыхды. (асгырыр.) Бу гәдәр дә керчәк.

Решад (өз-өзүнә). Өзкәси... өзкәси... (Учадан.) Көрәсән, өзкәси кимдир, өзүмүз кимик?

Шүкүрбәј. Билмирсэн?

Решад (көзү гәзетдә). Франса НАТО иттифагындан чыхды...

Шүкүрбәј Решады тәрә-тәрә сүзүр.

Шүкүрбәј. Өзүна умач ова билмәјән өзкәјә нијә әриштә кәсир, ахы?

Решад (көзү гәзетдә). Иранда эәлзәлә. Мәрәкешин Ғырмызы Ај-пара Чәмијјәти Ирана көмәк едир...

Шүкүрбәј Решада тәрә-тәрә бахыр.

Фикрәт. Башғасына әл тутмаг мәкәр пис ишдир?

Шүкүрбәј. Фикрәт, анасыны әмән ушаг көрмүсәнми?

Фикрәт. Чох!

Шүкүрбәј. Дөшүн бирини әмир, о бирисини дә әли илә тутур, дејир, о да мәннимдир.

Фикрәт. Бу көһнә сөздүр...

Шүкүрбәј. Тәзә дә көһнәнин үзәриндә гурулур. Фикрәт, сәнин бу језнән өз ишиндән өтрү мәннимлә чомаг дағасына чыхса, мәнн јандыр-маз, әши, өзкәсиндән өтрү? Киши гојмур да јашајаг өзүмүз үчүн.

Решад (көзү гәзетдә). Кеннединн арвады әрә кедир.

Шүкүрбәј. Инди дуруб онун дәрдини чәкәчәјик?!

Шүкүрбәј Решадын әлиндән дартыб гәзетн алыр.

Решад. Шүкүрбәј, бајагдан бахырам, сачы-сағгалы лап ағарт-мысан еј...

Шүкүрбәј. Сәнин кимиләрин дәрдини чәкмәкдән. Дејирәм, бу-ну да ичәк...

Решад. Ај гардаш, лимонадла да сағлыг дејәрләр?

Шүкүрбәј. Сизин мәннимлә нә ишиниз. Сиз арағнызы ичин. Һа, ичәк Фикрәтин сағлығына, мән Фикрәти чох истәјирәм, она көрә ки, о, ағыллы адамдыр, һиссә гапылан дејил бәзн адамлар кими. Фикрәт һәкимдир, арзу едирәм бизим она еһтијачымыз олмасын. Она көрә ки, шаир демишкән, чансағлыгы дүнјанын ән бөјүк не-мәтидир. Әхәр Камал кимиләр гојса... (Ичирләр.)

Решад. Шүкүрбәј, јенә дејирәм, әл чәк бу Камалдан. О чох тә-мин адамдыр.

Шүкүрбәј. Јә'ни Камал, сәнә мәннән дә әзна олуб?

Фикрэт. Балам, бу һансы Камалдыр?
Шүкүрбәј. (Решады көстәрип). Бу чәнабын көһнә аспиранты,
Фикрэт. Балам, о ки, габилијәтли оғландыр.
Шүкүрбәј. Габилитәтинә сөзүм јох. Амма иддиасындан көј
чатдајыр. Ичласларда бизи биабыр еләјир, сусуруг, јериндән атмачалар
атыр; динмирик, бизи бөјәнмир, дөзүрүк. Дүнөн дә көлиб кабинетә мә
ни биабыр еләјиб. Әшиш, белә дә дәрл олар? Биз нә гәдәр дәзәк? Инди
мән дә гојмушам онун мәсәләсини, ја о, ја мән.
Фикрэт. Бу Камал нә дејир, ахы?
Шүкүрбәј. Нә дејәчәк... Онун сөзүндән белә чыхыр ки, гоча
алимләри нафталанлајыр верәк музејә.
Решад. Гоча алимләри јох. фикрән гочалары дејир.
Шүкүрбәј. Инди сизин бу гоча дедикләриниз өз зәрби-дәстнини
көстәрсин, сән дә бах.
Решад. Хејр, мән кәнардан дуруб баханлардан дејиләм.

Шүкүрбәј гәзет охујур.

Шүкүрбәј. Ај әлән вар һа... (Ејнәјинни үстүндән Мәләһәтә.)
Бир аналкин версәнә, атым.
Решад. Сән хошбәхтсән.
Шүкүрбәј. Нәдән билдин?
Решад. Агрыны аналкинлә јох елијә билдирсән.
Шүкүрбәј. Камалын агрысыны һеч 10 тон аналкинлә дә јох елә
мәк олмас. (Пауза.) Ај балам, Камалы ганадын алтына алмысан, ад
даһа бизи нијә талдалајырсан?
Фикрэт. О, һәмшә беләдир. Бирини, башгасынын һесабына се
вир.

Решад. Шүкүрбәј, кәл, инди, әјри отураг дүз данышаг, бу ахыр
бир илдә бизим институт нејләјиб? Камал сәрт деди, амма һәнгәти де
јирди, ахы!

Шүкүрбәј. Ә, бу нә данышыр? Бәс бу вахта гәдәр еләдикләри
низ елм дејилди?

Решад. Биз бу вахта гәдәр нәјин нечә олдугуну ејрәнмишик, ин
ди кәл нијә белә олдугуну ејрәнәк. Бах, бу асил елм олар.

Шүкүрбәј. Решад, сән аллаһ гој јашајаг өзүмүз үчүн. Ушаг
мушага дил вермә. Сөз кедәр чатар бөјүкләрин гулағына, ди кәл бу
дан сонра баш кирлә, көрүм нечә кирләјирсән.

Решад. Шәраити дәјишмәклә арпаны бугда еләјирдиниз, нә
олду? Билмирәм, бу үдурма нағыллардан јахамызы нә вахт гуртара
чагыр?

Шүкүрбәј. Әввәлә, һәлә ки, академик Лысенко сағдыр, икин
чиси дә һәлә бу барәдә бизә јухарыдан көстәриш јохдур.

Решад. Өз ағлымыз да јохдур?

Шүкүрбәј. Машаллаһ, сән ағыл дәрјасысан.

Решад. Шүкүр!

Шүкүрбәј. Сән кәл көһнә базара тәзә ыргх гојма!

Решад. Сән дә, бујруг гулуна дөнмә, бир аз дә өз ағлыны иш
ләт!

Фикрэт. Сиз дејәсән зарафат-зарафат даваја кечирсиниз, јак
шы, сиз аллаһ, бәсдириң.

Шүкүрбәј. Фикрэт, ағылдан дәм вуравлары һәмшә ағылсыз
көрдүк. Өз көзүндә тира кермәјиләр башгасынын көзүндә гыл ахта
рыр. (Решада.). Сән кимә дәрә верирсән? Бир өзүнә бах, көр һәјат ким
ми көзәл бир һисанын башына нә ојун ачырсан?

Решад. Сән мәним јарама тохуурсан.

Шүкүрбәј. Истәмирдим, амма мәчбур еләјирсән... Сәнин үчүн
һеч бир гајда-ғанун јохдур. Өз дәрдини чәк, камалларын дәрдинә галма!
Решад. Јох, мән сән ола билмәрәм.
Шүкүрбәј. Ел үчүн ағлаған көзсүз галар, бала!
Решад. Кор олсун о көзләр ки, ел үчүн ағламыр.
Шүкүрбәј. Агрымајан башына дәсмал бағлама, палаза бүрүн
елән сүрүн.
Решад. Шүкүрбәј, бу гојун фәлсәфәсини һардан белә ејрәдин?
Шүкүрбәј. (ајага галхыр). Нечә? Инди гојун олдуг? Чох сағ
ол! Афәрин сәнин тәрбијәнә!

Мәләһәтлә һәјат көлир.

Мәләһәт. Ал, дәрманы!
Шүкүрбәј. Ат ојана, мән дәрманымы ичдим, кәлмирдим, мәни
сән кәтирдин.
Мәләһәт. На олуб?
Шүкүрбәј. Нә олачаг? Камал кимдир ки, ондан өтрү гојун да
олдуг?
Фикрэт. Шүкүрбәј, јакшы, әјләшиң!
Шүкүрбәј. Бундан сонра нә әјләшим? Мән бајагдан дөзүрдүм.
Һәјат. Шүкүр гардаш, сиз аллаһ...
Шүкүрбәј. һәјат бачы, сән чох јакшы адамсан, һајыф сәндән!

Шүкүрбәјлә Мәләһәт кедир.

Фикрэт. Решад, ахы, өз евиндә гонағы тәһгир еләмәк јакшы де
јил.

Решад. Мән нә еләдијими јакшы билирәм.
Фикрэт. Өзүн биләрсән? Бачы, мән дә кетдим. (Фикрэт кедир.)
Һәјат. Решад, сән лап ағ еләмисән. Дүз демирләр? Бир ушаг
дан өтрү нечә иллик достлуғу нијә јерә вуурсан!? Нечә илдин пејмане
ны сән кимә дәјиширсән? Сән нијә белә етибарсыз олдун?

Решад. Мән етибар нәминә һагдан кечим? Сән мәни һара чагы
рырсан? Башгалары мәнән разы галсын дејә, мән кор олмалыјам, дил
олмалыјам?

Һәјат. Бәс башгалары да адам дејил? Онлар һеч нә билмир, би
лән елә бирчә сәнсән? Белә биләнсәнсә бәс өз нөгсанларыны нијә көр
мүрсән, нијә билмирсән?

Решад. Мән билирәм, сән нечә?
Һәјат. Мәним нә нөгсаным вар? Ана кими башына доланмағым,
гуллуғунда дурмағым мәним нөгсанымдыр? һәр шылтағына дөзүб дин
мәәјим, мәним нөгсанымдырмы? Чох сағ ол, Решад, чох сағ ол!

Решад. Јакшы, бәсдири! (Ирадә көлир.)
Һәјат. Евә кирајанишини кими кәлиб кедирсән. Евин дәрдиндән
хәбәрни јох, чорундан хәбәрни јох! Дејирәм, хәстәјәм, дејирсән, рајона
кедирәм, көзлә. Мән чәһәннәмә, һеч олмаса евини, ушағыны дүшүн.

Решад. Ах! Башлады јенә, ев, ушаг, дүкан, базар, нә билим нә.
Һәјат. Валлаһ, мән сән баша дүшмүрәм. Сән нечә адамсан?
Решад. Сән мәни һеч вахт баша дүшмәмисән. Кет столу јығыш
дыр.

Һәјат пәришан һалда кедир. Решад дөнүб Ирадәни көрүр.

Ирадә. Ата! (Гәзәблә ғышгырыр. Атасына сығылып.) Сәнә мәһи
ны чалыммы, ата?

Решад. Чал, гызым, чал.
Ирадэ. Јенэ онуму?
Решад. Ону чал, гызым, ону.

Решад араг төкүб ичир, перишан жалда өлөшиб өллөри илэ башыны тутур. II Решад көрүнүр.

II Решад. Сэн није хамыны өзүндөн ичидирсән?

Решад. Мәкәр мән һаглы дежиләм?

II Решад. Һаглысан, анчаг бу гәдәр чылғынлыг нәје лазым?

Решад. Шүкүрбәј мөним ән тәмиз һиссимә, мөһәббәтимә тохунду.

II Решад. Бурда о, һаглыдыр. Јахшы, о, бир јана галсын, бәс бу јазыг арвадын кунаны нәдир? Онун мөһәббәтини тапдадығын аз дејил, һала бир...

Решад. Биз башга-башга адамларыг. Онун һиссләри, фикирләри, бу дар отаглардан кәнара чыха билмир, мәнни дә бу чәрчивәјә салмаг истајир. Амма мән ора сыға билмирәм.

II Решад. Бу, хојанәтинә газандырдығын ујдурма бәрәәтдир. Әкәр доғрудан беләдирсә, бу вахта гәдәр нечә јашамысыңыз?

Решад. Бу вахта гәдәр о, өз аламиндә јашајыб, мән дә өз аламиндә.

II Решад. Сән тәмизсән о?

Решад (хејли фикирдән сонра). Мән Арзуну саф бир мөһәббәтлә севирәм.

II Решад. Бу сөзү һамының гаршысында дејә биләрсәнми?

Решад. Бәли, мәнни һиссимдә бир чиркинлик, бир ријакарлыг јох исе... Није ону кизләтмәлијәм?

II Решад. Тамаминдә дүјә! Јакин сән бу сөзләри арвадының гаршысында да дејә биләрсәнми? (Сүкүт.) Није сусурсан? Сусма, онда ичазә вер, мән сәнни мөһәббәтини тапмагына инанмајым.

Решад. Јох! Елә дејил, мән бурда ачизәм, чәмијјәт...

II Решад. Севән һеч вахт өзүнү дүшүнмәз, севдијини дүшүнәр. Сән бир гадынни хошбәхтлијиндән оғурлајыб о бирисинә верирсән. Нәтичәдә, икиси дә бәдбәхт олур. Буну билирсәнми?

Решад. Һеч билмәк дә истамирәм, мән севирәм.

II Решад. Севирсән, буну да арвадын билир. Унутма ки, арваларын интигамы јаман олур һа!.. Сонра о интигама дөзә билмәзсән.

Решад. Һә... о зәнкләр? Јох!.. О, мәләк гәдәр тәмиздир...

II Решад. Сән одла ојнајырсан. Бу ојун һәләлик хошдур, амма бунун архасында учурум дурур.

Решад (күлүр). Нә олсун? Мәкәр, һәр күндүзүн сону кечә, һәр енишин сону јохуш, һәр һәјатын сону өлүм дејилми? Јашајыркән бунлар һаггында дүшүнмәјә дәјәрми?

II Решад. Анчаг һиссләрә бу гәдәр дә азадлыг вермәк олмаз. Һиссләрини чиловла, ән бәјүк пәһләван өзү-өзүнү јыхмагы бачарандыр.

Решад. Бәс јашамаг, јанмаг, һисс етмәк, севмәк?..

II Решад. Анчаг мөһәббәтин өзү дә мүәјјән гәјдалар чәрчивәсиндә олмалдыр.

Решад. Гәјда-мөһәббәт! (Күлүр.) Бунлар ки, тутан шеј дејил.

II Решад. Аилә, никаһ—гәјдалдыр, ганундур вә мүгәддәсдир!

Решад. Мөһәббәт исе азадлыг, мән азадлыг истајирәм.

II Решад. Чәмијјәтдә ганундан кәнар јашамаг олмаз.

Решад. Әл чәк! Сән мәнни хошбәхтлијини әлимдән алмаг истајырсан.

II Решад. Бу, өтәри хошбәхтликидир...

Решад. Әл чәк! (II Решад чәкилир.) Доғрудан да мән хошбәхтәмми?

Арзу илэ бәрәбәр һәмишә динләдикләри маһны. Решад дүшүнүр.

Үрәк парчаланды, өмүр көдәлли
Өз арзум чүчәрди, бағрымы дәлди,
Һамыја, һамыја јазығым кәлди,
Амма өз-өзүмә гатил олмушам.

Дәрә бах, әлимдә гәзәб гаччысы,
Көзүмдә гәлбимин атәш дамчысы,
Бир јандан өзүмүн итиһамчысы,
Бир јандан өзүмә гатил олмушам.

Сәһнә фырланыр, Арзунун еви. Арзу тәк дүшүнүр. О да ејни маһныны динләјир.

ЈАШАМАГ НӘДИР?

II мәчлис

IV СӘҢНӘ.

Арзунун еви. Решад вә Арзу.

Решад. Беләдир дә, Арзу, һәјат мүбаризәдир.

Арзу. Дејәсән, институтда да ишләрин јахшы кетмир?

Решад. Бәли, сәнни гоншу Шүкүрбәјә гаршы дурмалы олмушам.

Арзу. Сәндән јаман килејләнирләр.

Решад. Нејләјим ки, истаәмәсәм дә чох вахт онунла тәгушмалы олурам. Институтун директорудур. Һамыја јол кәстәрмәк әвәзинә бујругулуна дөнүб, сују да үфүрә-үфүрә ичир. Бу вахта кими бир адама нә хејри дәјиб, нә зәрәри.

Арзу. Тәәссүф ки, беләләри аз дејил.

Решад. Бәли, бу күн сәһәр ишә кедирдим. Бир гадын мәнә јанашыб, ики гәпиклик истади. Мәлум олду ки, гардашының үрәји кедиб. Гадын тәчили јардыма зәнк чалмаг истајир. Бу заман бир тәчили јардым машина көрдүк. Әл еләдик, сахлады. Әһвалаты һәкимә данышдыг. Һәким нә десе јахшыдыр? Бура мәнни участокум дејил. Өз участохузузун һәкиминә зәнк чалын. Јеримдәчә дөнүб галдым.

Арзу. Беләләринин тәкчә бәләни дејил, вичдавлары да пәј бағлајыб.

Решад. Сабир көзәл дејиб:

Даш гәлбли һисанлары нејләрдин, илаһи?!

Биздә бу сојуг ганлары нејләрдин, илаһи?!

Арзу. Мән сәнни чох јахшы баша дүшүрәм.

Јашамаг истамирәм, сүрүнүб дизин-дизин.

Истајирәм ән уча зирвәләрә мән гонам.

Хәфиф сакитлијини нејләјирәм дәнәзин.

Онун гасыргасына, далгасына вурғунам!

Гој дејсүн јағыш мәнни, боран мәнни, гар мәнни.

Һәјатын боранлары даим јашадаг мәнни.

Решад. Ей, Арзу, елкамчылыг бизи жорду. О күн ичласда Камал бир данышды, кал көрөсөн, ачды сандыгы, төкдү памбыгы. Вахты ила еладиклэринини көлкөснндө кизлэнөн бә'зи гочалары жаман силкэлэди. Камал дүз еләди, амма чыхышы чох сарт иди.

Арзу. Сартлик елә сөндө дө вар.

Решад. Дүнөнки ичласда олуи институтдан чыхарылмаг мәсәлэсн дө гојулмушду. Бачармадылар, әксәријјәт Камалын тәрәфиндә олды.

Арзу. Јахшы. Бәс Фикрәти нијә инчитмисән?

Решад (әсәби). О, өзү сәнә шикајәт еләјиб? Хаһиш едирәм оауи адыны мәним јанымда чөкмәјәсән. (Сүкүт.)

Арзу (зарафатла). Гысганырсан?

Решад. Мән гысганмырам, она гибтә еләјирәм, онун сәни севмәјә һаггы вар, амма мән...

Арзу. Һаггыз олсан да севилрән.

Решад. Јох, даһа дөзә билмирәм, әсәбләрим корланыб. Артыг һәјәт да үзә дуруб. Рајона кедирәм, худаһафизләшмәк әвәзинә јенә дашдыг.

Арзу. Нә үчүн, нијә?

Решад (көркин паузадан сонра). Һеч өзүм дө билмирәм, доғрусу, өзүм дө өзүмдән баш ачаммырам.

Арзу. Решад, башгасыны танымамаг олар, вај о күндән ки, адам өз-өзүнү танымаја, өз-өзүндән баш ачмаја.

Решад. Инсан гәриб мәхлуғдур, билир, амма билмәк истәмир, дујур, дујдугундан кечә билмир, һиссимиз өзүмүздән күчлү имиш.

Арзу. Биз икимиз дө икијик. Чүнки јол ајрымында, һисслә фикир ајрычындајыг.

Решад. Бу мүсибәтдир! Ичймдә мүбаризә, чөлүмдә мүбаризә!

Арзу. Тутдугу ишин күнаһ олдуғуну билмәјән күнаһкар хошбәхтдир, амма...

Решад. Күнаһкар олдуғуну билән күнаһкар исә бәдбәхтдир. (Пауза.) Бәс јашамаг нәдир? Јејиб јатмаг, ишләјиб даччөлмәк? Ей, нәфәнкијјат! Мән јол үстүндәјәм. Белә сөһбәтләрини вахты дејил. (Саатына бахыр.) Кечикирам, һәләлик!

Арзу. Чатан кими зәик елә! Саглыгла!

Решад кедир. Пилләнән башы. Арзу ону өтүрүр. Мәләһәт өз евиндән чыхыр, бунлары көрүр.

Мәләһәт. Арзу! Бәсдир, бу дөрд јазыг һәјәты лап үздү. Сән өзүн дө батырсан. Су кирдәјиндәндир.

Арзу. Дост дејилсән? Хилас елә.

Мәләһәт. Көнәрдан олан төкан сәни батырар, төкан ичәридән олмалыдыр. Өзүн чапала, өзүн чых.

Арзу. Чыха билсәјдим...

Мәләһәт. Бәс бу нечә илдә јорулмадын? Бир дүшүн, Арзу! Арзу. Дүшүн демәк асандыр, бејян дүшүнә билир, үрәк јох!

Мәләһәт. Сән башгасыны севмәлисән, јохса ону уиуда билмәјәчкәсән.

Арзу (истеһзалы күлүр). Башгасы!

Мәләһәт. Башгасы Фикрәт, о ки, сәндән өтрү сино кедир. Өзүңүз дө бир јердә ишләјирсиниз. Һәр засијјәтинә бәләдсән!

Арзу. Мәләһәт, баша дүш, мән јалныз Решад кимисини севә биләрәм.

Мәләһәт. Бәди, севкишин көзү кор олур. Бәс онун аиләси?

Арзу. Ешитмирәм, севкишин гулаглары да кар олур. Севирәм, демәк һаггыјам.

Мәләһәт. Бәс бунун ахыры нә олачаг? Ахы, ән бөјүк мәһәббәти белә ЗАГС мөһүрү тәсдиг етмәлидир.

Арзу. Сән мөһүрсүз мәһәббәти гәбул етмирсән?

Мәләһәт. Хейр.

Арзу. Мән исә сәнин мөһүр алтына дүшән мәһәббәтинә гибтә етмирәм.

Мәләһәт. Анчаг бүтүн бәшәријјәт ордан кәлиб кечир... (Сүкүт.) Арзу, бабалы гој мәним бојума, кет Фикрәтә, киши о бојда клиниканын мудири, профессор, вур голтуғуна бу кишини, кәз дүнјанын көзәл-јерләрини, Решад елә јадындан чыхсын ки...

Арзу. Јох!.. Мән севмәдијим адамла јашаја билмәрәм.

Мәләһәт. Сән елә билирсән, бүтүн бу әр-арвадлар, һамысы бир-бирини севир? Јох! Амма јенә јашајырлар. Һеч кәс билмәсә дө мән билирәм, сәни нә гәдәр истәјән олуб.

Арзу. Дүздүр, нејләјим ки, мән севә билмәмишәм. Мән арзуладығым адамы јалныз рәјаларымда вә хәјалларымда көрәрдим, һәјәтдәсә ахтарырдым. Нәһәјәт, тапдым. Бу да белә. Инди мән нә едим? Чәтинликлә тапдығымы асанлыгла өлимдән нечә верим? Баша дүш, Решадын јанлышы да мәним үчүн нахышдыр.

Мәләһәт. Дүздүр, башгасына өјүд-нәсиһәт вермәк асандыр, анчаг бир дост кими мән бунлары сәнә демәлијәм... инди өзүн билирсән.

Мәләһәт кедир. Арзу төк дүшүнүр. II Арзу көрүнүр.

Арзу. Нијә һамы мәни данлајыр? Нијә Һеч кәс мәнә һагг вермир?

II Арзу. Һаггысан ки, һагг версинләр, Арзу?

Арзу. Ахы, мән севирәм!.. Севирәм!..

II Арзу. Сән севирсән! Бәс... ахы, сән севдијини сәндән әввәл башгасы севиб! Бәс, онда нијә сән өзүнү һаггы, о бирисини һаггыз билирсән?

Арзу. О да һаггыдыр, мән дө һаггыјам.

II Арзу. Икинзини һаггы бир галыба сығмаз. Сәнсә... бир јердә јашамасы мүмкүн олмајан ики шеји бир јерә сығышдырмаг истәјирсән. Бах, будур сәнин фачнәи!

Арзу. Јох, мән севирәм, демәк јашајырам.

II Арзу. Амма һаггыз мәһәббәт, инсана хошбәхтлик јох, бәд-бәхтлик кәтирәр. Мәһәббәт доғрудан да инсанын ән тәмиз, ән мүгәддәс һиссидир. Анчаг сәнин мәһәббәтин башгаларынын көзүндә сәни алчалдыр, рүсвәј едир. Буна нә дејирсән?

Арзу. Нејләјим ки, башгалары нифрәтиндә мүгәссир олурса, мән бәдбәхт мәһәббәтимдә мүгәссирәм. Ишә бах, тәмизликимдә чиркинлик, јүксәклијимдә алчаглыг тапмышам.

II Арзу. Инди ки, сән өзүн бунлары билирсән, нијә башына чарә тилмырсан? Өзүңү мәһ едирсән. Мәкәр сәнә дө аилә, ушаг, исти очаг ләзиз дејилми? Нә вахта гәдәр јатанда өзүнү, галханда динини көрәчкәсән?

Арзу. Мәһәббәтсиз һәјәт, һәјәт дејил. Мән севәрәк јашамаг истәјирәм.

II Арзу. Бу садәчә арздур, амма унутма, арзу башга, имкан башга, севки башга, һагг башга!

Арзу. Бәс јашамаг нәдир?

V СӘННӨ

Хәстәхана, Һәким отагы. Мәләһәт дарыхмыш һалда телефонла зәик едир.

Мәләһәт. Алло, алло, һардандыр? Арзу! 81-16-ја. Бағышлајын. (Бир дө зәик вурур.) Чәпаб вермир, јәгин чыхыб...

Фикрэт һөвләк дахил олур.

Фикрэт. Мәләһәт ханым, Арзуја зәнк чалдылармы?
Мәләһәт. Бәли, дәлыҗа машин да көндәрдиләр. Телефон ча-
ваб вермир. Јәгин ки, чыкыб.
Фикрэт. Бәс шәфғәт бачысы һаны?
Мәләһәт. Оксикен бәлышы үчүн керди... (Пауза.) Фикрэт, аз-
зијјәти ағыр дејил ки?
Фикрэт. Јахшы ки, сән јанында олмусан.
Мәләһәт. Јазыг һәјәт! Фикирдән өзүнү үзду.

Арзу кәлир. Фикрәти чох мәналы сүзүр.

Арзу. Нә олуб?
Мәләһәт. Һәјәтиң үрәји... (Арзу халатыны кејиб карыхмыш
һалда палатаја кечир, Фикрәт Мәләһәтә јол көстәрир.) Јох! Мән дөзә
билмәрәм, бир аз кечсин кәләрәм. (Фикрәт дә палатаја кечир.) Дәһ-
шәт!.. Көрсән инсанлар нијә бир-бирләринә бу гәдәр әзијјәт верир-
ләр? Елә бил биринин јашамасы үчүн о бири әзилмәлидир.

Фикрәт кәлир.

Фикрәт. Мәләһәт ханым, һәјәт елдән никарандыр. Инди чә Ира-
дә дәрәдән кәләчәк.

Мәләһәт. Мән кәләрәм.
Фикрәт. Јох, артыг кечдир...
Мәләһәт. Фикрәт, Решада хәбәр еләмәјәк?
Фикрәт. Јох, лазым дејил.
Мәләһәт. Решад буна нә дејәчәк? Сән бу барәдә фикирләшми-
сәнми?

Фикрәт. Нә дејәчәк десин, башга әлач јохдур.
Мәләһәт. Нә дејим, валлаһ, өзүнүз билән јахшыдыр (Пауза.)
Һә... инди раһат ола биләрик, Арзу кәлди, өзү дә хәстәнин ким олдуғуну
билә-билә.

Фикрәт. Ајры чүр дә ола билмәздү. Биз ки, Арзуну таныјырыг.
Мәләһәт. Анчаг... горхурам, Фикрәт, бирдән һәјәт Арзуу тә-
һыса...

Фикрәт. Онларын бир-бирини танымалары, өзү дә јахындан тә-
һымалары вачибдир.

Мәләһәт палатаја кечир. Арзу кәлир.

Фикрәт. Нечәдир?

Арзу чаваб вермир, о, әсәби һаллар кечирир.

Арзу. Фикрәт, сән бу ојуну мәнним үчүн гурмусан. Сән бачыны
гәдәв бизим хәстәханамыза көтирмисән.

Фикрәт. Һәр һалда гардаш истәр ки, бачысы өз көзләри габа-
ғында мүәлицә олусун.

Арзу. Кимин әлилә?
Фикрәт. Сәнин әлилә. О, сәнин хәстәндир.

Арзу. Демәк истәјирсән ки, јараны сән вурмусан, сән дә сә-
ғалт.

Фикрәт. Һагг вермирсән?
Арзу. Јох! Бәлкә дә... буну башга мәгәдлә... мәнә әзаб вермәк-
мәндән...

Фикрәт. Арзу, сән мәннә нә пәсаб еләјирсән?... Сән мәнним үрәји-
ми билсәјдин...

Арзу. Фикрәт, бәлкә дә... мән сәһв едирәм... анчаг... баша дүш,
мәнним үчүн чох чәтиндир... Онунла растлаша билмәрәм...

Фикрәт. Баша дүшүрәм, әкәр бурда сәндән јахшы үрәк мутәхәс-
сисн олсајды... Һәм дә мән сәнә инанырам... ону јалныз сән сағалда би-
ләрсән!

Ирадә кәлир, о, ад күнү мүнәсибәти илә Арзунун алдыгы палтардадыр.

Ирадә. Дајы, анама нә олуб?

Фикрәт. Һеч нә, гызым, горхма.

Ирадә. Дәрәдән кәлдим, гоңшулар дејиләр ки, ананы дајын хәс-
тәханая апарды... елә горхдум... дајы...

Арзу өврун бахышларла Ирадәни сүзүр, онун палтарына бахыр.

Фикрәт. Наһаг, гызым, инди кәдәрик көрәрсән, Һеч нә јохдур.
Докторла таныш дејилсән? Таныш ол, ананың һәкимидир.

Ирадә Арзу илә көрүшүр.

Ирадә. Доктор, янам...

Арзу. Горхма, гызым, анан тез сағалачаг (Ирадәни бағрына ба-
сыр, ону гәһәр тутур, үзүнү кәнара чевирир.)

Ирадә. Дајы... ахы... (Әзаб чәкир.) мән...

Фикрәт. Нә вар?

Ирадә. Дајы, мән һамысыны билирәм... мән...

Фикрәт. Сән нә билирсән?

Ирадә. Онлар... елә билир... мән Һеч нә билмирәм... амма...

Арзу һәјәчан кечирер.

Фикрәт. Ирадә, гызым.

Ирадә. Билирәм, дајы, һамысыны... билирәм...

Фикрәт. Јахшы, бәсдир!.. Кәдәк ананла көрүш.

Ирадә палатаја кечир... Фикрәтлә Арзу кејли бир-бирини сүзүр, бахышлар-
ла данышырлар. Фикрәт кәдир. Арзу өлләри илә башыны тутур, Зәјнәб кәлир.

Зәјнәб. Олар? Мәнә доктор Арзу лазымдыр.

Арзу. Арзу мәнәм.

Зәјнәб. Һә, салам.

Арзу. Салам.

Зәјнәб. Нечәсиниз? Валлаһ, сизн о гәдәр ахтармышам, лап әлдән
дүшүшәм.

Арзу. Әјләшин.

Зәјнәб. Дејирләр, сиз мәнним анамын һәкими олмусунуз, она өв-
ладлыг еләмисиниз. Өләндә дә јердән сиз көтүрмүсүнүз.

Арзу. Сиз Тават халаның гызысыныыз?

Зәјнәб. Бәли.

Арзу. Демәк, сизн бурахыблар? Мән сизн ахтарырдым. Бәли, мән
Зәјнәб гәдәр ананызы мүәлицә еләдим. Хејри олмады.

Зәјнәб. Сәнә гурбан олум, ај һәким, данышын.

Арзу. Мән о заман саһә һәкими ишләјирдим. Күндә 2—3 дөфә
ананызы јолухардым. Бәзән кечәләр дә јапында галардым. Өләндә дә
әзијјәтинин мәнә еләди.

Зейнәб. Нечә? Һә, нә деди, нә верди?
Арзу. Мәнә бир кагыз верди. Орада ананыз сизни варидатыны-
зы кимә ташырдыгыны җазыр, нотариусда да тасдиғ етдирмишәм.
Зейнәб. Сиз ки, буну еләмисниз. Мән сизә әмрүм боју гул ол-
мага һазырам.

Мәләһәт кәлир.

Мәләһәт. Арзу, ијнәни вурсунлар?
Арзу. Вурсунлар, мән өзүм дә кәлирәм.

Мәләһәт Зейнәби таныҗыр.

Мәләһәт. Арзу, бир дәгигә олар? (Кәнара чәкилирләр.) Бу һар-
дан һара?... Ај гыз, билирсән бу кимдир? Сәнә дедијим Зейнәб будур
да...

Арзу. Нечә? Нә данышырсан? Чох јахшы! (Мәләһәт кедир, Зейнә-
ба јахынлашыр.) Сизни ананыз чох көзәл адам иди.

Зейнәб. Һаны инди елә көзәл адамлар? Инди һамы оду өз габа-
гына ешир.

Арзу. Сиз ки, пис адамлардан бу гәдәр шикајәтләнирсиниз, бәс
өзүңүз нијә башгасына пислик едирсиниз?

Зейнәб. Мән кимә пислик еләмишәм?

Арзу. Һәјәт ханымы... Хәстә бир гадыны нә һаллара салдыгынызы
билмиосиниз?

Зейнәб. Јох, о башга...

Арзу. Зейнәб! Истәдидиниз вахт о кагызы кәлиб апара бчләрсин-
из, амма бир шәртлә, Һәјәт ханымын сиздә олан мәктубуну мәнә гәј-
тармалысыныз.

Зейнәб. Нә мәктүб?

Арзу. Өзүңүз чох јахшы билирсиниз.

Зейнәб (узун фикирдән соңра). Јахшы.

Зейнәб кедир. Ирадә аглаја-аглаја кәлир.

Арзу. Нијә аглајырсан? Аглама.

Ирадә. Доктор!..

Арзу. Гызым, сән анандан лап архајын ол, мән бахмышам, анан-
да торхулу бир шеј јохдур.

Ирадә. Доктор, анам һирсләңәндә хәстәләнир. Ону һирсләңәңә
гојмайың.

Арзу. Јахшы, гызым, архајын ол. Сән аглама, сән аглама!

Мәләһәт кәлир, Ирадәни алиндән тутур.

Мәләһәт. Бој, һеч сәнә агламағ җарашар? Сән даһа бөјүк гызсан,
кедәк.

Мәләһәт Ирадә илә кедир. Арзу тәк дүшүнүр. II Арзу көрүнүр.

II Арзу. Көрдүңү? (Арзу сусур.) О ушағын күнаһы нәдир?
(Арзу сусур.) Бундан соңра сән јенә дә вичданыны тәниз һесаб едир-
сән?

Арзу. Мәним вичданым ләкәсиздир.

II Арзу. Демәк асандыр. Бүтүн күнаһкарлар өз күнаһларына һағ
тазандырмағы бачарыр. Тутдугун әмәлә јахшы бах!

Арзу. Бәс мән вейләјим? Мәкәр мәним севмәјә һағтым јохдур?

II Арзу. Јох!.. Бу чүр севкијә һеч кәсин һағты јохдур.

Арзу. Вар, вар! Ахы, мәним севким су гәдәр саф...

II Арзу. Сән тәрәзини бир көзүңә севкини, о бири көзүңә Һә-
јәтлә Ирадәни көз јашларыны гој, көр һансы ағыр кәләр?

Арзу. Мәним көз јашларым гәлбимә ахыр, һеч кәс ону көр-
мүр.

II Арзу. Бир анлыға өзүңү гој Һәјәттын јеринә. Әрин башгасыны
сөсә дөзәрсәнми?

Арзу. Јох! Гәтијән јох!

II Арзу. Бәс өзүңә рәва билмәдијини башгасына нијә билирсән?

Арзу. Бәс мәним әзабларым?

II Арзу. Бәс онун әзаблары? Сән нијә өзкәсини хошбәхтлијинә
көз дикирсән?

Арзу. Мән, мән... Һеч вахт о фикрә дүшмәмишәм.

II Арзу. Сән ахы, һәкимсән, башгаларының әзабларына әләч елә-
јиркән, бу јандан да башгасына әзаб верирсән. Сән өз мәнәббәтнини, бу
мәсум көрпәјә, о хәстә гадына гурбан вермәлисән.

Арзу. Бәс Решад? Ахы, о да севир.

II Арзу. Решадын ирадәси зәңфдир, о, өзүңү әлә ала билмир.
Бәс сән? Сәнә нә олуб?

Арзу. Ахы, мән дә бачармырам...

II Арзу. Әкәр сән ону доғрудан да севирсәнсә... онун аиләсини
дә дүшүнмәлисән.

Арзу. Мән... Мән һамыны дүшүнмәлијәм. Бәс мәним өзүмү дә дү-
шүнмәјә һағтым вар, ја јох?

II Арзу. Бурда јохдур. Гурбаны сән вермәлисән!

Арзу. Бачармырам, чәтиндир, ағырдыр.

II Арзу. Ајры јолун јохдур, гәти гәрәра кәл. Ешидирсәнми? Бу
сәнин вичдани борчундур. Сән худбин олмамалысан!

Арзу. Мән худбин олмамалыјам!.. (Дәһшәтлә һөңкүрүб аглајыр).

Нијә гәм кәтирсин, нијә билмирәм
Мәним дашыдығым гәм, өзкәсинә?
Дәрдим дил јандырыр, дејә билмирәм,
Һәм өзүмә дәрдем, һәм өзкәсинә...

VI СӨҢН

Бешичи сөһнәдәки гурулуш. Һәјәт диванда әлһәңиб китаб охујур.
Ирадә кәлир, архадан апасының көзләрини тутур.

Ирадә. Тап көрәк кимдир?

Һәјәт. Мәләһәт халан.

Ирадә. Јох, билмәдип.

Һәјәт. Рәна халан.

Ирадә. Јох, тапмадын.

Һәјәт. Онда өзүң де.

Ирадә. Сәнин анан Ирадә (Көрүшүрләр.)

Һәјәт. Ај анама гурбан олум!

Ирадә. Мәним балам нечәдир?

Һәјәт. Ана јахшы оландә бала да јахшы олур. Бәс де көрүм бу
күн анам нә јејиб?

Ирадә. Ананы җәләкәт хил једирдиб. Һә, мәнә тәзә хәбәр вар,
муштулуғуму вер дејим.

Һәјәт. Мәним гарангуш балам, сән һәмишә хош хәбәрләр кәти-
рирсән.

Ира дэ. Һэ, дүнэн ахшам атам рајондан зәнк чалмышды. Дедим, сән хәстәханадасан. Деди, онда сәһәр кәлирәм. (Пауза.) Дејирәм, ај ана, атам сәни нечә чох истәјир. Телефонда сәси елә титрәјирди ки...
Һәјат. Дәрсләрин нечә кедир?
Ира дэ. Лап јахшы, бу күн ики дәнә беш алмышам.

Зејнәб кәлир.

Зејнәб. Олар? (Һәјагы көрүр.) Олмасын азар, ај Һәјат. Нечә сән?

Һәјат. Чох сағ ол. (Ира дэјә.) Гызым, сән кет.

Ира дэ көрүшүб кедир.

Зејнәб. Јенә јахшы ки, гардашынын јанындасан, јохса ајры һәкимләр... (Һәјат сусур.) Бәс докторун һардадыр? Арзуну дејирәм еј, көзүмә дејмир.

Һәјат. Сән ону һардан таныјырсан?

Зејнәб. А... билмирсән? Анамын һәкими олуб дә... Нә әчәб јох дур?

Һәјат. Инди кәләр.

Зејнәб. Һавахт чыхырсан? (Һәјат сусур.) Нијә чаваб вермирсән?

Һәјат. Мәндән нә истәјирсән, Зејнәб?

Зејнәб. Неч нә. Кәлдим сәни көрүм.

Һәјат. Зејнәб, Решада зәнк вуруб она мәндән нә исә дејирләр, буну ким елијәр?

Зејнәб. Зәнк чаланын әли гурусун. Дајан-дајан, билмирсән бу кимин иши олар, әринин ашнасынын... о, әгин һарданса Әбдүл әһвалыны ешидиб кишинин үрәјинә хал салмағ үчүн зәнк чалдырыр.

Мәләһәт кәлир.

Мәләһәт. Салам, Һә, инди нечәсән?

Һәјат. Үрәјим мәнә аман вермир, Мәләһәт.

Зејнәб. Үрәк нејләсини, о бојда дәрди ки, о көтүрүр, валлаһ бәјүк һүнәрди.

Мәләһәт. Инди сән кәрәк һәр шеји унудуб әмәлли-башлы мүәлицә олунасан.

Зејнәб. Ағыз, о бојда дәрди нә тәһәр унутмағ олар? Дејирәм, валлаһ, кәрәк бу кишиләрин дал әтәјини кәсиб, габағ әтәјинә јамат едәсән.

Мәләһәт. Сән бура хәстә көрмәјә кәлмирсән, јохса...

Зејнәб. Нејнијим, валлаһ, үрәјим јаныр...

Мәләһәт. Һә, Һәјат, сәнә јахшы бир китаб кәтирмишәм... о бирсини охудунму?

Һәјат. Јох, Мәләһәт, охуја билмирәм, хаһиш едирәм, апар, пала-тададыр, кедәк, верим (Мәләһәт, Һәјат кедир, Арзу кәлир.)

Зејнәб. Арзу ханым, салам. Нечә күндүр кәлирәм ашағыдан бурахмырлар. Бу күн биртәһәр еләдим бурахдылар (астандан.) Кәтирмишәм, өз арамыздыр, әјрәндим билдим, бу мәктүб нијә сәни бу гәләр марағландырыр.

Арзу. Нәји билдин?

Зејнәб. Мәнә јох дә... сән мәни танымырсән, Зејнәб билмәјәв шеја гурд дүшәр. Әчәб еләјирсән, һалалындыр.

Арзу. Нәдир һалалым?

Зејнәб. Решад! О елә сәнә лајигдир. Дејирәм, аллаһын да гәрн-бә ишләри вар, сүрмәни чәкир пахлаја, нохуду гојур јана-јана.

Арзу. Зејнәб, ајыбдыр!

Зејнәб. Нәдир, ајыб? Бу дүнәнинкы беләдир, бачарана чан гурбан.

Арзу. Зејнәб.

Зејнәб. Мән јә'ни о гәдәр мајмағам ки, билмирәм бу мәктүбу нијә алырсән? (Сумкасындан мәктүбу чыхарыр.) Ал, көстәр әринә, гој танысын арвадыны.

Арзу. Артыг-әскик данышма.

Зејнәб. Сән мәктүбун гијмәтнини ашағы салмағ истәјирсән... әкәр бу доғрудан мәнәсыз шејмишсә, нијә бундан өтрү белә әл-ајаға дүш-мүсүнүз?

Арзу. Зејнәб!

Зејнәб. Кағзымы вер. (Арзу кағзы вериб мәктүбу алыр.)

Арзу. Кедә биләрсән!

Зејнәб. Инди олдуғ сивид... галды бир мәсәлә, Һәјат сәни доктору кими таныјыр. Анчағ билмир ки, сән...

Арзу. Бәли, билмир.

Зејнәб. Мән инди она кедиб десәм...

Арзу. Бәс вичдан?

Зејнәб. Вичдан јахшы шејдир, адамы јашамаға гојса (Пауза.) Јахшы, мән Һәјата демәрәм, бәс әвәзи?

Арзу. Нә әвәзи?

Зејнәб. Мәнә бир иш дүзәлт. Решад сәнин бир сөзүнү ики еләмәз.

Арзу. Галх ајаға! (Зејнәб галхыр.) Кедә биләрсән!

Зејнәб. Ачығын нијә тутур? Бир хаһишди дә еләднк...

Зејнәб кедир, Мәләһәтлә Һәјат кәлир.

Мәләһәт. Бизим киши дә кәләчәкди, ләнкиди...

Һәјат. Нә зәһмәт чәкир.

Мәләһәт. Нә зәһмәти, о, сәнин хатирәни чох истәјир... Ира дәдән дә һикараң галма, көзүм үстүндәдир.

Мәләһәт кедир.

Арзу. Һәјат ханым, сизә чох кәзмәк јарамаз.

Һәјат. Билмирәм, сизә нечә...

Арзу. Белә сөзләр артыгдыр.

Һәјат. Доктор, јадыма бир бајаты дүшдү:

Әзизим мин ајә дәјәр,

Гашын мин ајә дәјәр,

Ил вар, бир күнә дәјмәз,

Күн вар, мин ајә дәјәр.

Сизинлә кечирдијим күнләр өмрүм боју мәним јадымдан чыхмаз. Сәһбәтләриниз дарманларыныздан хејирлиндир. Нәһәјәт... сизә үрәјим ача биләрәм.

Арзу (сыхылыр). Бәлкә... лазым дејил...

Һәјат. Көрүрәм ки, мәним сағалмағым үчүн әлиннздән кәләни әсиркәмирсиниз. Һәким хәстәсини јахшы таныса мүәлицәси асан олар.

Арзу. Еләдир, анчағ...

Һәјат. Доктор, мәнә елә кәлир ки, үрәк хәстәлији инасань тәр-чүмеји-һалы илә бағлыдыр. Әрим мәшһур алимдир, Решад Зәкибәјли.

Евләндән бир аз сонра мән ишдә чыхып мөтбәхә багладым. Әрми күнү-күндән бөјүдү, жүксәлди. Мән исә јеримдә сәјдим. Кетдикчә мән һисс едирдим ки, әрми аилдә өзүнү тапа билмир. О, нә исә ганадлы хәјалларла јашайр, ону әз алаһи, өз дүңҗасы вар.

А р з у. Бәс сиз онун алаһинә кирмәјә чан атмадынызмы?

Һ ә ј а т. Чох кеч. Бир вахт ајылыб көрдүм ки, о зирвәдә, мән дағын диндәјәм... Мән әвваллар өзүмү һәмишә онулла бир сәвијјәдә һесаб едәрдим. Онун әсәрләри, ихтиралары мәнә чох ади көрүнәрди. Чүяки о, мәнни үчүн јалһыз әр иди. Бир вахт ајылыб көрдүм ки, о артыг мәнни дејил. Әрмини әлимдән чыхмагда олдуғуну биләндән сонра мән ону танымаға, гысанмаға башладым. Гысанчлығым артыгча севким дә күчләнди.

А р з у. Инсан көзәллији узагдан кәрүр.

Һ ә ј а т. Тәәссүф ки, беләдир, доктор.

А р з у. Бәлкә дә бүтүн көзәллик һәсрәтдәдир?

Һ ә ј а т. Бәли, мән буна әминәм. Нә гәдәр ки, евләнмәмишдик, Решад мәнни үчүн әлчәтмәз бир дағ иди. Елә ки, евләндик... о мәнни үчүн әдиләшди. Инди о гыз үчүн дә Решад әлчәтмәз бир дағдыр. Она чәтмаға чан атыр, елә ки, чәтды... Ах! Нә олағды мән о гызы таныјадым.

А р з у. Нәдән өтрү?

Һ ә ј а т. Истәрдим биләм бизим Решадын көзләрини о, нә илә гәшдәриб?

А р з у. Буна билмәк үчүн она јох, һәјат ханым, әринизә јажшы баһын, ону јажшы танымаға чалышын!

Һ ә ј а т. 16 ил бир јердә јашадығым әрими танымырам?

А р з у. Јажшы танысадыныз... о, өзүнү башгасында дејил, сиздә тапарды.

Һ ә ј а т. Бәлә чыхыр ки, мүгәссир мәнәм, доктор?

А р з у. Һәјат ханым, мәнән ичмәјин, сиз әринизи јажшы танысадыныз, ону дә танымыш олардыныз...

Һ ә ј а т. Нә исә... о нә гәдәр хошбәхтдир. Мән о тызын јериндә олмаг истәрдим.

А р з у. Бәлкә... о да сизин јериндә олмаг истәјир?

Һ ә ј а т. Јерләримизи дәјишмәјә мән һазырам.

А р з у. Хошбәхтлијин нә олдуғуну јалһыз бәдбәхтләр билир. Күндүз чырағын ишыгы көрүнмәз.

Һ ә ј а т. Мәнә дејин көрүм сиз ки... субајсыныз бәс бунлары һардан билрениз?

А р з у. Дәрд, әзаб, инсана һәр шеји өјрәдир.

Һ ә ј а т. Доктор, хәлиш едирәм, данышын, мән дә сизин дәрдләринизи билмәк истәјирәм. Истәјирәм, биләм, көрүм, сиз дәрдлә нечә күләр, нечә таблашырсыныз...

А р з у. Мән дә ајры вахт данышарам.

Һ ә ј а т. Доктор, мәни баша дүшүн, мән сиздән өјрәнмәк истәјирәм. Сиз данышанда мән сизә вәләһ олурам, өзүмү унутурам...

Решад кәлир.

Һ ә ј а т. Решад! Хош кәлдин (Арзу өзүнү итирир.) Мәнни һәкмиmdir, таныш ол, Арзу ханым! (Решад өзүнү итирир, әлиндәки күләри һара гојачағыны билмир.) Күлләри доктора вер!

Решад күлләри Арзуја узадыр.

А р з у. Сағ олуи. (Алыб күлдана гојур.) Бурда галса јажшыдыр.

Һ ә ј а т. Решад, Арзу ханымла јажшы таныш ол. (Арзу Решадла

«таныш олуб» һәкми отағына кечир, дәрдәл кәјиниб дәли кими чыхыр, галһынн ағында Фикрәтлә растлашыр.) Билрән нә инсандыр? Гызыл парчасыдыр. Нә гәдәр ағыллы, мәдәни гыздыр. Аллаһ елә бил бу гыздан һеч нә әсиркәмәјиб.

Р е ш а д. Өзүн нечәсэн?

Һ ә ј а т. Сағ ол! Јажшыјам... ачмаг бу кәзәл әхлаг саһибни билмирәм нијә бу вахта кими субај галыб? Буну алан хошбәхтдир!..

Решад һәјәчан кечирир, Фикрәт һәкми отағына кәлир.

Р е ш а д. Ахы, сәнә бирдән-бирә нә олду, өзүнү јыхдын јатаға?

(Пауза.) Өзү дә мән бурда олмајан вахта... Јажшы, нә вахт чыхыр-сан?

Һ ә ј а т. Һәлә билмирәм.

Р е ш а д. Онда, мән бир һәкмилә данышым. (Чыхыр, Решад һәкми отағына кечир.) Фикрәт, јәни бачын елдә муәллихә олуна билмәзди?

Ф и к р ә т. Әввәлә хош кәлмисән, икничиси о, һәкми нәзарәтнидә олмалыдыр.

Р е ш а д. Нә вахта гәдәр?

Ф и к р ә т. Данышарыг (Кетмәк истәјир.)

Р е ш а д. Дајан, һара гачырсан? Сәнә сөзүм вар.

Ф и к р ә т. (ајаг сахлајыб) Бујур.

Р е ш а д. Фикрәт, тәвәггә едирәм, сән мәнни аилә ишләримә гәрышмајасан.

Ф и к р ә т. Ахы, о, мәнни бачымдыр... онун сәһһәти...

Шүкүрбәј кәлир.

Ш ү к ү р б ә ј. Салам. (Фикрәтлә көрүшүр, Решада далһны чевриб әлләшир.)

Ф и к р ә т. Бәс Решадла нијә көрүшүрсән?

Ш ү к ү р б ә ј. Балам, биз о кечә гојун олмадыг? Гојун чанаварла нијә көрүшсүн, ахы?

Ф и к р ә т. Јажшы, сиз дә ушаг дејилсиниз ки, күсү сахлајырсыныз.

Ш ү к ү р б ә ј. Кәд мән нә гәдәр сајылмаз олмушам, е'замијјәтдән кәлиб директорун хәбәри јохдур.

Р е ш а д. Мән елә инди чә машиндан дүшүб бирбаш бура кәлмишәм. (Үзүнү Фикрәтә тутур.) Шүкүрбәј өзкәси дејил, Фикрәт, сән нә мәгсәдлә бу һәкмиәни дүзәлтмисән?

Ф и к р ә т. Мән сәнилә ачылағ истәмирдим, ачмаг... Көрүнүр, аачиб имиш. Арвадыны дүшүнүрсән, һеч олмаса ону... Арзуну дүшүн, она јазығын кәлсин. Сәнин евин, ешијин, арвадын, ушағын, адын-санын. Бәс о? Сән һеч нә итирмирән. Анчаг о итирир. Сән һеч бир шејиндән кечмирән. О исә өмрүнү вә кәлчәјини сәнә гурбан верир.

Р е ш а д. Ајдындыр. Сән ахы... Сән өзүн дә... она лагејд дејилә сән...

Ф и к р ә т. Дүздүр... лакин...

Ш ү к ү р б ә ј. Билмирәм, сиз нијә елә Арзуја тәрәф данышырсыныз? Ахы, бу ишдә Арзу да күнаһкардыр? Бурда күнаһсызы, һәм дә ән чох әзабкәши һәјатдыр. Ону фикрләшин!

Р е ш а д. Мәнән нә истәјирсиниз? Гојсаныз...

Ш ү к ү р б ә ј. Дејир, оғру елә гышгырды ки, доғру бучаға гысылды... Бура бах... Елә сән өзүн дә аз әзаб кәчирсән?. Балам, бир мәһәббәт ки, сәнә әзаб-әзијјәтдән башга һеч нә кәтирмир, нејләјирсән ону? (Решад күлүр.) Нәјә күлүрсән? Бу, сәнә нә верир? Һәрмәт? Јох, әксинә һәрмәтдән салыр. Хошбәхтлик? Јох, әксинә бәдбәхт еләјир. Ағыд? Јох, әксинә. Бәс онда дәлисан ки, севирсән? Бир фикрләрсәнә...

Решад. Адам мэкэр фикирлэшиб севир?
Шүкүрбәј. Ағыллы адам әввэл фикирлэшәр, сонра севәр...

Асгырыр.

Решад. Сәнә гибтә еләјирәм.

Шүкүрбәј. Әлбәттә, кәрәк еләјәсэн.

Решад. Мэкәр сиз елә билирсиниз мән бунлары ганмырам? Јох, баша дүшүн. Башгасыны муһакимә еләмәк асандыр. Мәни, јалныз мәним вәзијәтәмдә олаңлар баша дүшәр.

Фикрәт. Мән сәни баша дүшүрәм.

Решад. Бәс нејләјим?

Фикрәт. Бирдәфәлик ја үз, ја дүз. Икиси дә јазыгдыр.

Решад. Бачармырам, һәр ишдә, һәр јердә һәлледици олан мән, бурда ачизәм. Имкансызлыгы дәрк етдикчә мәнәббәт чоһалыр, манеә артдыгча севким күчләнир.

Фикрәт. Бәли, биз инсанлар әлчатмаз шејләри даһа чоһ севир.

Решад. Һара баһырсан стандарт! Дүшүнчәләр стандарт, һиссләр стандарт, гајдалар стандарт, елм стандарт! Сиз елә билирсиниз мәним дәрдим јалныз севки дәрдиңиз? Јох, мәни баша дүшүн. Мән һеч бир шејдә стандарта, чәрчивәјә сыға билмирәм.

Шүкүрбәј. Јох, дејәсэн бу хамыр һәлә чоһ су апарачаг... Һә исә... бура бах, Академијаның рәјасәт һејәтиндә бизим институтун һе-сабатыны тојублар. Һазырлаш! (Сүкут). Фикрәт, мәни һәјәт ханымың јанына апар.

Шүкүрбәј палатаја кечир.

Решад. Фикрәт, Арзу һардадыр?

Фикрәт. Евә кетди. (Решад чырпыныр, һәјәчанла гапыдан чы-хыр. Оун архасынча.) Чәтинди. Чоһ чәтинди! Нејләсин, мэкәр сев-мәк адамың өзүндә асылдыр?

Шәкил

VII СӘННӘ

Пилләкән башы, Арзу әккин һалда пилләләри талхыр. Решад гача-гача оун ардынча кәлир.

Решад. Арзу! (Арзу сусур.) Арзу! Аһы, сәнә нә олду?

Арзу. Билмирән?

Решад. Нә еләмәк олар? Биз бу вәзијәтлә барышмалыјыг.

Арзу. Јох, јох, бачармырам.

Решад. Көр, Фикрәт нә ојун чыхартды.

Арзу. Фикрәт дүз еләди (Пауза.) Утанырам, хәчаләт чәкирәм...

Бир гәдәр әввәл һәр икимиз сәни арвадының габағында нә гәдәр мис-кин, нә гәдәр кичик идик. О, өзү иди, амма биз ојнајырдыг. Көрдүн-мү, биз икиликдә бир чүр, оун гаршысында исә ајры чүр олду. Сән бу икиликдә нечә дөзүрсән? Аһ, билсән, билсән! Аһы, вичданылма мәнәббә-тим, һиссимлә фикрим вурушур.

Решад. Инди көрдүнмү, сән дә икисән?

Арзу. Һәјәт хәстәханаја дүшәли мән өз дәрдимдән чоһ, оун дәр-ди илә јашадым. Оун вәләр чәкдијини өз көзләримлә көрдүм. Бир дә Ирадә... О маъсум көрпә... оун ағлар көзләри... титрәк сәсә... Увағды-ғым јадыма дүшүр... атам... Оун чәбһәјә кегмәси, чәтин күнләрим, је-

150

тимлик, тәклик, тәклик. Билирсән, ушағлыгдан тәк галмаг, өзүнү идарә етмәји бачармаг нечә чәтинди. Јох, бу белә кедә билмәэ... һа... һа... һа... (Күлүр.) Көрдүнмү бизим мәнәббәтимизин бу дар отагдан чөлә чыхмага ихтијары јохмуш. Биз өзүмүзлә бачармалыјыг... Јох, чәтин-ди... аһы, мән сәнсиз нечә... нечә? (Решада јахынлашыр, оун сачыны сығаллајыр.)

Сыныхмысан... Ах, Решад, сәнсиз бу күнләрим мәним үчүн нә гәдәр ағыр кечиб. Инди кәлмисән, көр, сәниклә нечә данышдым? Јох, мән ар-тыг дөзә билмирәм...

Решад. Арзу!

Арзу. Мән инсанам. Даһа дөзә билмирәм, баша дүш, јох, биз ај-рылмалыјыг.

Арзу евинә кечир.

Решад. О һағлыдыр. Бу, белә давам едә билмәз, чоһ чәтинди. Кетдикчә тәләбләр бөјүјүр... бәлкә мән чидди бир аддым атмалыјам?

Тамаша залына үзүнү тутур.

Бәлкә сизә елә кәлир ки, бу чоһ асандыр? Јох, инаның мәнә, инсан өз арзусундан кечә билмир...

Мән көнүл верәли бу ширин дәрдә
Бир үзүм гарадыр, бир үзүм ағдыр.
Бу һағсыз ешгинин өмүр гәдәр дә
Мәним эзабларым узанамагдыр.

Решад кедир, бир гәдәрдән Арзунун гапысы ачылыр, о дәли кими чөлә чыхыр.

Арзу. Јох, Решад, гајыт, гајыт! Аһы, мән сәнсиз нечә? Гајыт!

Икичи Арзу көрүнүр.

II Арзу. Дајан, һара? Сән нејләјирсән?

Арзу. Аһы, мән онсуз нечә јашајым?

II Арзу. Дөзмәлисән!..

Арзу. Аһы, мән дә инсанам.

II Арзу. Инди сән јалныз мәни ешитмәлисән, чүнки баш үрөкдән учада дајаныр.

Арзу. Аһы, унутмаг үчүн нифрәт лазымдыр, нифрәт! Севә-севә нечә унутум? Нечә ајрылым?

II Арзу. Унутмалысан, оун унут, унут, унут!

Арзу башыны ашағы дикир. II Арзу чәкилир.

Арзу.

Унутмаг истәрәм, өзүм-өзүмдән
Бир даһа ајрылыб началанмајым.
Кечәләр јатырам бир фикирлә мән
Сәни дүшүнмәјим, сәни анмајым.
Бу елә гајы ки, бу елә гәм ки,
Аадырар јуә иллик јолундан сәни
Сәһәр дә, ахшам да, дүшүнүрәм ки,
Кәрәк дүшүнмәјим һеч заман сәни,
Унудар фикирдә, хәјалда тәкчә
Унутмаз үрөкдә севән, севәни.

151

Мэн өзүм-өзүмэ унут дедикчэ
Өзүмү унудуб, тапырам сәни.

Һөнкүргүлөрлө ағларкән.

Пәрдә.

КИМДИР ҺАГЛЫ? БОРЧ ЈА МӘҺӘББӘТ?

III мәчлис

VIII СӘҺНӘ

Решадын еви. Ирадә шә'р өзбөрләјир.

Ирадә.

Вәтән ешги, һәр ешгдән эзәлдир,
Мәним елим, мәним дилим кезәлдир,
Өз амамдыр. өз чанымдыр Вәтәним;
Азәрбајчан, мән сәнинәм, сән мәним.

Фикрәт, Һәјат кәлирләр.

Һәјат. Гызым, Ирадә!
Ирадә. Ана, ана!..
Һәјат. Чан гызым!

Ана-бала гучаглашырлар.

Ирадә. Ана, бу күн мән салфечиодан да 5 алдым. 5-чи сннфә
гәбу олундум.

Һәјат. Афәрин, гызым, афәрин!

Фикрәт. Бачым, һәмишә евиндә, ешијиндә...

Һәјат. Фикрәт, чох сағ ол.

Һәјат дөшүнә өнлүк тахыр.

Фикрәт. Бу нәдир? Кәлән кими ишә башладың?

Һәјат. Дејирәм, бир шеј һазырлајым, кәлән олачаг. Бир дә көр
ев нә көкдадир.

Фикрәт. Ај бачым, ај бачым, елә өмрүн боју еви фикирләшдин.
өзүнү дүшүнмәдин. һеч олмасә Мәләһәти чағыртдырајдын, сәнә көмәк
елијәјди.

Һәјат. Гадынынкы евдир, Фикрәт, һә, бура бах, бирдән-бирә Ар-
зуја нә олду, хәстәләнди, көрүшә билмәдим, үнваныны көтүрмүшәм.
Сабаһ мүтләг келәчәјәм евино, Мән она һәјатымы борчлујам.

Фикрәт. Һәјат, бах, бир дә өзүнү јорған-дөшәјә салмамаг үчүн
кәрәк дедикләримә бахасан.

Һәјат. Нејләјим?

Фикрәт. Сәбирли ол, сән елә билирсән о, эзаб чәкмир? (Ирадә-
јә.) Гызым, сән кет дәрсләрина бах.

Ирадә кедир.

Һәјат. Мәни хәстәханадан чыхармага да кәлмәди, бәс буна нә
дејирсән?

Фикрәт. Бу күн институтун һесабат ичласы вар. Јохса...
Һәјат. Јох, Фикрәт, о, аиләсини тамам унудуб, о худбиндир.
Фикрәт. Худбинлик һамымызда вар, биримиздә чох, биримиздә

аз...

Һәјат. Мәндә бир тикә дә јохдур.

Фикрәт. Адамын өз һаггында белә демәси, өзү дә худбинлик-
дир. Бәс башгасы?

Һәјат. Јахшы, јахшы! Сән елә һәмишә башгаларыны дүшүндүн.
Будур, гыркы һахламысан, һәлә өзүнә бир күн ағламамысан... Өз ја-
нында о кезәликдә гызы, Арзуну дејирәм еј... нијә көрә билмирсән?

Фикрәт. Бирини билирсән, бирини јох. О, мәнә кәлмәз.

Һәјат. Сәндән артыгына келәчәк?

Фикрәт. О, башгасыны сеvir!

Һәјат. Бәс нијә бу вахта кими сеvдијинә кетмәјиб?

Фикрәт. Сеvдији адам еvлидир.

Һәјат. Вај сәни! Бәдбәхт гыз! (Дәрин-дәрин дүшүнүр.) Деји-
рәм, а Фикрәт, аллаһ еләмәмиш, Решад бирдән елә беләсини сеvмиш
олса...

Фикрәт. Нә олар?

Һәјат. Беләсиндән ајрылмаг мүшкүлдүр. Мән гадынылығмыла
она вурулмушам, көр инди буна вурулан о киши нә чәкир? (Пауза.)
Бура бах, сән нечә?.. Сән Арзуну сеvirсән?

Фикрәт (узун сыхынтыдан сонра). Чох, чох сеvirәм!

Һәјат. Онда горхма, евлән онунла, көр бир-ики аја сәнә исни-
шир, ја јох?

Фикрәт. Әввәлә о, сеvмәдији адама кетмәз. Икинчиси дә мән
алмарам.

Һәјат. Биринчиси һәлә мәлум дејил, өзүм онунла данышачағам.
Икинчисини мәнә баша сал, әкәр о кәлсә, сән дә сеvirсәнсә, нијә ал-
мајасан?

Фикрәт. Нијә? (Сыхынты ичиндә.) Мән сизин фазиәнизи тәкрар
еләмәк истәмирәм. (Һәјат башыны ашағы дикир.) Инчимә, бачым, сән
эринә һөрмәт еләмисән, гајгысыны чәкмисән, сән она арвад олмусан,
јолдаш олмамысан. Кечәдә беш дәфә дуруб үстүнү өртмүсән, анчаг она
дәјән сојуғун һардан кәлдијини билмәмисән!

Һәјат. Сән мәнимлә лап дүшмән кими данышырсан.

Телефон зәнки, Фикрәт дөстәји көтүрүр.

Фикрәт. Алло, бәли, кимдир сорушан? (Һәјата.) Бачы, Зејнәб-
дир.

Һәјат дөстәји алыр.

Һәјат. Бәли, ешидирәм. Баша дүшмүрәм, нә хәчәләт? Нә олуб?
Һансы мәсәлә? Таныдын? Кимдир? Нә, нә Арзу, мәним һакимим? Сән
нә данышырсан, дәлисән, нәсән? Ола билмәз. Јох, Зејнәб, јәгинки јенә...
Һардан данышырсан?.. Автоматдан? Тез кәл бура!

Дөстәји асыр, рәнки агармыш һалда креслоја әләшир.

Фикрәт. Сәнә нә олду, нә дејирди?

Һәјат. Дејир ки, јох, дејир ки, Решадын сеvдији гыз Арзудур.
Фикрәт, бу нә сөздүр? Дејәсән, ахы... бу... бајаг... сән данышдығын әһ-
валата ујғун кәлир... Бәлкә сән елә буну демәк истәјирдин?.. һә... Нијә
сусурсән?

Фикрэт. Һәјат!

Һәјат. Сәни анд берирәм!..

Фикрэт. Һәјат!..

Һәјат. Мән билмәк истәјирәм, алдатмаг нә лазым?

Фикрэт. Бәли, Арзудур!

Һәјат. Арыз!.. Онда мән доғрудан да бәдбәхтәм!..

Фикрэт. Онлар сәндән дә бәдбәхтдир!..

Һәјат. Неч инана билмирәм... Демәк, бир ај о, мәнним гаршында ојнамышдыр?..

Фикрэт. Һәјат, кәл биз бачы-гардаш... онлары да дүшүнәк. Өзүн билирсән о, сәндән өтрү нәләр етди.

Һәјат. Фикрэт, мән һәјатымы она борчлу ола биләрәм... Анчаг... Решад... жох!..

Фикрэт. Бәс дејирдин, мәндә бир тикә дә худбинлик жохдур?

Һәјат. Бу, елә мәсәлә дејил, Фикрэт, мән һәјатымдан кечә биләрәм, анчаг иззәти-нәфсимдән, гадынылг һејсијјәтиндән кечмәрәм! Јох, кечмәрәм!

Һәјат јан отага кечир.

Фикрэт. Бәли, биз инсанлар, башгаларына анд олан мәсәләләр дүкүн һәлл едир, һаггы наһагдан сечә билirik. Өзүмүзә анд олан мәсәләләрдә исе худбинлијимиз баш галдырыр, мәсәләни өз хејримизә һәлл етмәјә чалышырыг. (Пауза.) Доғрудан чәтиндир, ағырдыр... ки ми ғынајасан? (Үзүнү јан отага тутуб.) Һәјат, Һәјат, дөзүмлү ол, башга әлачын жохдур.

Решад вә Шүкүрбәј кәлир.

Решад. Көрдүн? Даһа данышма!.. Јох, Шүкүр, даһа тәслим бајрағыны галдыр!

Шүкүрбәј. Әшини, бир бизә дә мачал вер дә...

Решад. Јох, даһа даван гуртарыг. Бу күн һәр шеј ајдын олду. (Шүкүрбәјә.) дүз демирәм? Өзүн даныш.

Шүкүрбәј. Бу күн һесабат иди. Президент дә орлајды. Мәнним мүавиним...

Решад. О мүавиз ки, Шүкүрбәј һәмнишә она архаланырды.

Шүкүрбәј. Бәли, дүз дејир. Мүавиним бирдән дүшдү үстүмә... Демә, мәндән јухарыја јазан да елә бу өзүмүш. Аз галды ки, мәнн өғру еләсин. Куја нәбатаг бағынын ағачларына да дарашмышам. Дүзү, о залым оғлу елә данышды ки, әввәлчә өзүм дә өзүмдән шүбһәләнмәјә башладым.

Решад. Сәни ким мүдафиә еләди, ону де.

Шүкүрбәј. Балам, көзләмәдијим һалла Камал! Сонра да бу. (Решады көстәрир.)

Решад. О Камал ки, бу, ону институтдан чыхармаг истәјирди. Бунун столуна көз дикән демә ајрысыјмыш... Биз буну тәнгид еләдикчә, бу биздән шүбһәләнирди... Даһа демирди ки, бизим давамиз стол да васы дејил, елә да васылдыр.

Фикрэт. Мән чох шадам ки, нәһәјәт улдузларыныз барышды.

Ирадә кәлир, Фикрэт јан отага кечир.

Ирадә (атасынын үстүнә атылып). Ата, мән дедијими еләдим. Вах бешләрә, гәбул олундум (Күндәлијини көстәрир.) Даһа адымы дә јишмирсиниз ки?

Решад. Јох, ғызым, сәни адын да Ирадәдир, өзүн дә. (Ирадәни өпүр, өз-өзүнә.) Ушагдакы ирадә мәндә олајды...

Шүкүрбәј. Бу мәнним баламдыр... Инди, көр, Мәләһәт халан нечә севинәчәк! Көр, инди, Шүкүр әмин сәнә нә алачаг.

Решад. Шүкүр, кедәк мәнним отағыма.

Решад. Ирадә јан отага кечир.

Шүкүрбәј (гапынын ағзында дајаныр). Шаир нә јахшы дејиб:

Заман бизә дејир, һәјата дүз бах,
Фикрин бу сүр'әтдән керә галмасын.
Бөјүк бир дәрә дејил јашча гочалмаг;
Фикир гочалмасын, гәлб гочалмасын.

Һәјат кәлир.

Һәјат. Салам, Шүкүр гардаш!

Шүкүрбәј. Ај Һәјат, һәмнишә евиндә-ешијиндә.

Һәјат. Чох сағ ол!

Ирадә кәлир.

Ирадә. Шүкүр әми, атам сизи чағырыр.

Һәјат. Ирадә, ғызым, кет Мәләһәт халанкилә де, бизә кәлсин. Өзүн дә орада гал.

Ирадә. Ана!

Һәјат. Кет, ғызым, кет!

Ирадә кәлир.

Шүкүрбәј. Нијә ғызы көндәирсән? Зәнк еләсәнә.

Һәјат. Шүкүр гардаш, Решадла чидди сөһбәттин вар, ушағын ја-ғында даныша билмәрәм.

Шүкүрбәј. Анчаг чох да дәринлијә кетмә.

Решад гапынын ағзында.

Решад. Ај Шүкүрбәј, нә олду? Нијә ләнкидин?

Шүкүрбәј. Кәлдим.

Шүкүрбәј о бири отага кечир.

Решад. Һәјат, һәмнишә ајаг үстә, бәс нијә мәнн көзләмәдин? (Һәјат үзүнү јана тутур.) Бу күн институтда...

Һәјат. Решад, мән бу вахта гәдәр ону танымырдым, она көрә дә сакит идим, амма инди... Артыг бу вәзијјәтә дөзә билмәрәм.

Решад. Јахшы, сакит ол!

Һәјат. Решад... Мән бу вахта гәдәр дөзүрдүм, дејирдим, балка өзүн баша дүшәрсән, јашындан, башындан утанарсан, көрдүм јох, мәсәлә күн-күндән бөјүјүр, даһа бәсдир!

Решад. Һәјат, ахы, мән дә әзаб чәкирәм.

Һәјат. Бунун үчүн дә әзаблара сон гојмаг лазымдыр! (Сүкүт.) Сузма, даныш, сөз сәниндир! Мәнә јазығын кәлир? Јох, кәлмәсин!.. Мәнә күзәшт лазым дејил, мән мәнәббәт истәјирәм. Әкәр јохса...

Решад. Јахшы, бу күн хәстәханадан чыхмысан, динчәл, сабаһ данышарыг!

Һәјат. Јох, инди!.. Үрәјимизлә данышыб ону да чүрүтдүјүмүз јәтәр. Гој чүрүјүнчә ачылсын, сачылсын, төкүлсүн! Һәр кәс өз ишнин билсин, сузма, даныш! Горхурсанмы?

Решад. Бәсдир!

Һәјат. Евли ола-ола башгасырла севинмәјә чәсарәттин чатыр, амма мәннимлә ачыг данышмагдан чәкинирсән?

Решад. Ушаг ешитмәсин, аябыдыр!
Һәҗат. Ушаг ездә жохдур, анчаг сән ушагы дүшүнсәддин белә едә мәздди. Сән ушагыңла һеч марагларыңсан? Ата!
Решад. Јәни дејирсән мән баламы да истәмирәм?
Һәҗат. Һејванлар да балаларыны истәјир.
Решад. Һәҗат!
Һәҗат. Нә Һәҗат? Гәти гәрара кәл, ја мән, ја о позгун!
Решад. Ону тәһгир етмәјә сәнин һаггың жохдур!

Әсәби һаллар кечирир.

Һәҗат. Позгунун бујнузу олур? Аиләли бир кишилә севишәнә нә дејәрләр?

Решад. Һәҗат! Мән... даһа... таб... (Өзүнү зорла сахлајыр.)
Һәҗат. Онулла бирдәфәлик гуртарырсанмы?
Решад. Јох!.. Јох!.. Јох! (Шүкүрбәјлә Фикрәт кәлир.)
Һәҗат. Онда јол ачыгдыр, кедә биләрсән! (Гапыны кәстәрир.)
Решад. Чох јахшы!
Шүкүрбәј. Решад, һара? Дајан!
Һәҗат. Шүкүр гардаш, гојун кетсин!

II Решад көрүнүр, о, гапынын агзында дајаныб бу вәзијәти сејр едир. Решад кетмәк истәриән II Решадла үзләшир, дајаныр, бир мүддәт дүшүнүр, сонра II Решады итәләјиб гәти аддымларла кәдир. II Решад ону тәһгир едир.

Шүкүрбәј. Мән һеч баша дүшә билмирәм, бу нејләјир? Бәс бу, башгалары үчүн јашамагы шүар еләмишди? Инди нә олду? Инди өзү үчүн јашамалы олду?

Фикрәт. Бәли, һаггы башгаларындан уммагда устајыг... амма өзүмүз...

Шүкүрбәј. Фикрәт, дајанмаг олмаз, кәл көрәк бу, һара кетди.

Фикрәт, Шүкүрбәј кедирләр, Зејнәб кәлир.

Зејнәб. Һәҗат, мән сәнин јаныңда...

Һәҗат. Артыг мәним үчүн... Һеч бир фәрги жохдур.

Зејнәб. Арзу мәни чохдан ахтарырмыш. Мән сәни көрмәк үчүн хәстәханаја кәлән күн о мәни таныјыр. Мән евә кедәндә, о, мәни салды отагына, деди, мәндә ананың кагызы вар... Ону сәнә верим бу шәртлә ки, Һәҗатың мәктубуну верәсән мәнә...

Һәҗат. Сән дә вердиң?

Зејнәб. Дүзү мән донуб галдым. Анчаг үрәјимә кәлди ки, буну она сән демиш оларсан. Ахы, о сәнин һәкминдир. Бир дә арамыздакы мәктуб аһвалатыны бир сән билирсән, бир дә мән...

Һәҗат. Јох, Мәләһәт дә билирди.

Зејнәб. Көрүрсән, бах, сән достуңла дүшмәнини танымырсан!

Һәҗат. Мәктуб өз ишини көрдү...

Мәләһәт кәлир.

Мәләһәт. Һәмишә евиндә-ешиндә, ај Һәҗат. (Сүкут.) Хејр ола?

Һәҗат. Хејр олмамың нә олачаг, аллаһа шүкүр, Арзу ханымла бирләшиб јахшы мәнә гуу газдыныз...

Мәләһәт. Бу нә сөздүр?

Һәҗат. Билмирсән? Мәндән нијә кизләдирдин, нијә демирдин ки, дүшмәнин очаг башындадыр?

Мәләһәт. Ахы, буну мән сәнә нечә дејә биләрдим, Һәҗат?
Һәҗат. Јахшы, бу һеч, бәс Арзу, һардан билирди ки, Зејнәбдә мәним мәктубум вар?

Мәләһәт. Мән демишәм.

Һәҗат. Јахшы ки, бојнуна алырсан. Нијә, нијә демисән? Бәс сән билмирсән ки, о мәктубу Зејнәбдән алыб, Решада вериб?

Мәләһәт. Бурда дајан! Мәктуб дүнәндән мәндәдир. Мән ону сәнә дүнән чатдырмалы идим, анчаг ләнқидим. Сән Арзуну јахшы танымырсан, о чох тәмиз адамдыр. О, буну сәнә вермәк үчүн алыб. Решадын нәсә бундан һеч хәбәри дә жохдур.

Һәҗат. Нечә хәбәри жохдур? Һаны? Бахым! (Мәктубу алыб бахыр, дәһшәтә кәлир.)

Зејнәб бүзүшүб кәнара чәкилир.

Зејнәб. Дүнјада нә гәрибә адамлар вармыш...

Јаваш-јаваш сәһнәдән чыхыр.

Фикрәт. Инди сәнә ајдын олдуму? Инди сән онун тәмизлијинә инандымы?

Мәләһәт. О буну сәнә өзү дә верә биләрди. Анчаг елә еләмәди, мәндән дә хәниш еләмишди ки, сәнә демијим.

Һәҗат. Ахы, о нијә бу јахшылығы еләсин?

Мәләһәт. Јахшы адамлар, јахшылығы бир мөгсәд үчүн еләмирләр, онларын тәбиәти беләдир...

Һәҗат. О, һәр чәһәтдән мәндән күчлү имиш... Евләндик, мән елә билдим ки, артыг о, һәмишәлик мәнимдир. Демә, әрин паспортунда јох, руһунда, гәлбиндә јашамаг, орда әбәди јер тутмаг лазыммыш.

Шәкил.

IX СӘННӨ

Пилләкән башы. Решад пилләләри галхыр. Иккинчи Решад онун гаршысына чыхыр. О, сүрәкли гәһгәһәләрлә күлүр.

II Решад. Һара кәлирсән? Арзујамы гысылмаға? Һеч утанырсан?

Решад. Ојун нә гәдәр олар? Мәсәләни мән һәлл етмәли идим, мән дә еләдим. Елә бил чинимдән даг көтүрулдү.

II Решад. Јох, сән өзүн-өзүңу алдадырсан.

Решад. Ахы, нијә?

II Решад. Сән бу гәрарыны сөјләркән сәни әһәтә едән адамларын тәһәли бахышларыны көрмүрсән? Етираз сәсләрини ешитмирсән?

Решад. Билмирәм, көрмәк истәмирәм, ешитмәк истәмирәм.

II Решад. Гајят, Решад! Гајят евинә.

Решадын гулағларына Һәҗатың сәси кәлир.

Һәҗатың сәси, Решад, бәсдир, јалныз өзүңү дүшүнмә, һисләрини чиләлдә, артыг чаван дејилсән, мәно дә јазығың кәлсин, баланы да... евә тәһгир лазымдыр, бағымызы от, алаг басыб. Бәсдир, јетәр!

Решад. Дүз дејирсән, Һәҗат, сәбир етдијин јетәр. Мән доғрудан да пәс адамам. Сәнин бүтүн үзүңгүләринә сәбәб мәнәм. Доғрудан да евә тәһгир лазымдыр... Бағы да белләтмәлијәм...

Гулагларына Арзунун сәси кәлир.

Арзунун сәси. Решад, сән һәҗатын дибиндә долашмамалысан,
Сән зирвәләрә учмалы, сән жаратмалысан. Сән севмәк вә севилмәк үчүн
жаранмысан.

Решад. Дүз дејирсән, Арзу, мән учмалыјам. Мән евинин дивар-
лары, бағымын һасарлары арасына сығыша билмәрәм!..

Хејли сүкутдан сонра.

Икиси дә дүз дејир. һәр икиси дә һағлыдыр. Бәс кимдир һағсыз?

И Решад. Һалә билмирсән? Һағсыз сәнсэн, сән! Һәр икисини
авара гојуб дәрдә салан сәнсэн, сән!

Решад. Ичимдә дәншәтли дөјүш кедир.

Тәк өзүм билирәм, нә чакирәм мән.
Синәм ән дәншәтли дөјүш мејданы.
Јохдур бир ешидән, јохдур бир көрән,
Бу дөјүш сәннини, бу ахан ганы.

Нечә «мән» јашајыр ток бирчә «мәндә»,
Өлдүрән дә мәнәм, ахы, өлән дә.
Су да өзүмдәдир, од да өзүмдә,
Дост да өзүмдәдир, јад да өзүмдә.
Рәһм дә мәндәдир, зулм дә мәндә.
Һәјат да мәндәдир, өлүм дә мәндә.

И Решад. Бу дөјүшдә ағлын, ирадән, вичданын һиссинә, нәфс-
нә гәләбә чалмалыдыр. Чүнки борч, мәһәббәтдән үстүндүр.

Решад. Јох, мән арзуларым, хәјалларым чағырыр. Әл чәк мән-
дән!.. (Арзунун һағысыны дөјүр. Сәһнә фырланыр.) Арзу, Арзу мән
кәлдим! Һәмнишәлик! Арзу нә үчүн суурсан? Арзу ач һағыны. Арзу,
әзизим, ахы, нијә белә едирсән? Арзу, бәс сәннин мәһәббәтини? Бәс сәннин
азабларын? Демәк белә, демәк сән мәнни рәдд едирсән!..

И Решад јенә гәһгәһәләрә күлүр.

Решад. Нијә күлдүрсән?

И Решад. Һә, нә олду? Гајтарды?.. Көрдүн о гадылыгыјла сән-
дән ирадәли чыхды. Онуи борчу мәһәббәтини гәләбә чалды.

Решад. Дүз дејирсән! Инди мән нејләјим?

И Решад. Ирадәни көмәјо чағыр.

Решад. Доғрудур, мәнни јалһыз сәи хилас едә биләрсән. Ирадә,
Ирадә!

Мәләһәтини һағысы ачылыр. Ирадә чыхыр.

Ирадә. Ата, ата, мән бурдајам!

Ирадәни гучаглајыб дия чөкүр.

Галх ајага! Галх, ата!

Решад Ирадәнин голундан тутуб пилләләри енир. Сәһнә фырланыр, бүтүн
сурәтлар, һәр кәс өз евиндә, өз иши илә мөшгулду, Решад сәннини әтрафы
илә кедир, кедир.

Икинчи сәс.

(радио илә)

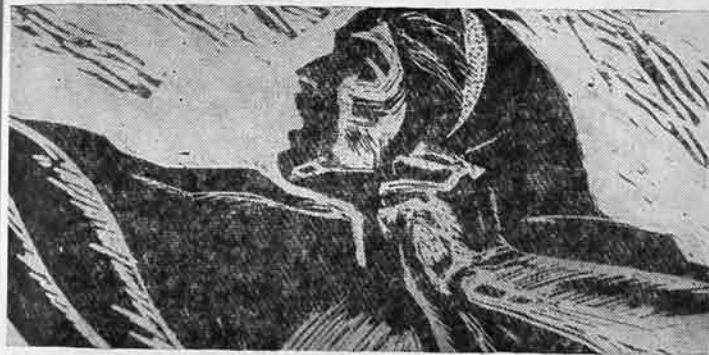
Каһ батан ај олур, каһ доған күнәш,
Һалдан-Һала дүшүр де, нәдән инсан?
Каһ енир, каһ галхыр, каһ да бүдрәјир,
Бешикдән мазара јол кедән инсан.

Тәмәли вичдандыр һәр үлвијјәтин,
Үрәји ешитмәк чәтиндир. чәтин.
Јүксәлир, бөјүјүр—

өз үрәјинни

Икинчи сәсини ешидән инсан!..

1968—1969.

ИШЫҒА ДОҒРУ

Рәссам Алтај БАЧЫЈЕВ